

VEREENIGING

TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.

1885—1886.

*Vergadering van Donderdag, 25 Februari 1886, des avonds
ten half acht ure. *)*

Voorzitter: de Heer PEL.

De voorzitter. Mijne Heeren, alvorens de ter behandeling aangekondigde onderwerpen aan de orde te stellen, rust op mij het vervullen eener droeve taak: te wijzen namelijk op het gevoelige verlies dat onze vereeniging heeft geleden door den dood van een harer leden, haren hooggeachten oud-voorzitter den heer Hojel, en voorts u mededeeling te doen van wat met betrekking tot deze treurige gebeurtenis door den voorzitter is verricht.

Toen de nieuwsbladen het bericht verspreidden van het plotseling overlijden van den heer Hojel, heeft de voorzitter het zich ten treurigen plicht gesteld, aan de weduwe de deelneming te betuigen van de vereeniging in het ongeluk dat haar en hare kinderen heeft getroffen.

Nog eer de hiervoor bestemde brief was verzonden, ontving de voorzitter een brief van Mevrouw de weduwe Hojel, inhoudende de kennisgeving aan de vereeniging van het plotseling overlijden van haar echtgenoot.

De voorzitter meende verder in den geest niet alleen, maar ook naar het verlangen van de vereeniging te handelen, wanneer hij bij de ternaardebestelling van het stoffelijk omhulsel van den

*) Door groote spoed bij het drukken van het verslag van 25 Maart jl., wegens te houden discussie, is dit verslag later gedrukt.

De Secretaris.

overledene de vereeniging deed vertegenwoordigen door eene deputatie uit haar midden, en aangezien er over geen tijd te beschikken viel om nog eene bestuursvergadering te beleggen, trad hij in overleg met den ondervoorzitter, den heer Robidé van der Aa en den secretaris, den heer Schultz van Haegen, met welke heeren hij zich in Commissie vereenigde, om namens de vereeniging aan den ontslapene de laatste eer te bewijzen.

Op het kerkhof gaf het eerelid, de heer Knoop, het verlangen te kennen zich bij de deputatie aan te sluiten, welk zeer gewaardeerd verlangen met ingenomenheid werd bevredigd.

In eene korte rede bracht de voorzitter bij de open groeve de hulde der vereeniging aan den overledene, hem daarbij nog haren dank aanbiedende voor wat hij voor de vereeniging is geweest, voor al het goede door hem ten haren bate verricht.

Een krans van levende bloemen, door den voorzitter neergelegd op het graf, was de zichtbare hulde door de vereeniging den ontslapene aangeboden.

Het zal wel niet noodig zijn Hojel hier nog in zijn nuttig en werkzaam leven te schetsen; wij allen toch hadden het voorrecht hem hierin te leeren kennen en hoog te schatten, en zijne vele edele hoedanigheden bleven voor ons niet verholten.

Door den dood van Hojel is aan zijn gezin een liefderijk echtgenoot, een zorgvol vader ontvallen; de Maatschappij verliest in hem een harer nuttigste leden; de Staat een edel en trouw burger; het Leger een zijner ijverigste en kundigste officieren; onze Vereeniging betreurt in hem een harer sieraden, een trouwen vriend.

In ons midden evenwel, ik ben er zeker van, zal Hojel in eerbiedige herinnering blijven voortleven.

En thans, mijne heeren, moeten wij onze gedachten van dit weemoedige onderwerp aftrekken, om ze te vestigen op de zaken die ons samenkomen hedenavond ten doel zijn.

Alvorens uitvoering te geven aan de aan de orde gestelde punten, moet nog voorafgaan de mededeeling dat het bestuur, gebruik makende van zijne bevoegdheid, bedoeld in art. 24 van het reglement, drie prijsvragen heeft uitgeschreven, ter beantwoording zoowel door niet-leden als door leden van de Vereeniging.

Die prijsvragen zijn de volgende :

ONDERWERPEN.

- A. Welke militaire maatregelen moeten worden genomen, indien Nederland bij een oorlog tusschen andere mogendheden, zich tot eene gewapende neutraliteit wenscht te bepalen?

De gewapende neutraliteit zóó op te vatten, dat het streven wordt gehuldigd om met alle partijen op vriendschappelijken voet te blijven; het denkbeeld van bedreiging moet uitgesloten zijn.

- B. De approviandeering der ontworpen stelling van Amsterdam, hare voorbereiding in tijd van vrede en hare uitvoering bij het uitbreken van een oorlog.

- C. Eene organisatie te ontwerpen van het Nederlandsch-Indische leger, welke in staat stelt :

- 1o. Java te verdedigen tegen een Europeeschen vijand en
- 2o. ten allen tijde ons gezag te handhaven tegenover Indlandsche volksstammen.

Toelichting :

- a. Bij de verdediging van Java tegen een Europeeschen vijand mag niet worden beschikt over de troepen op de Buitenbezittingen.
- b. Het denkbeeld eener definitieve verplaatsing van den bestuurszetel mag niet als grondslag der verdediging worden aangenomen.
- c. Bij de organisatie mogen geen overdreven financieele eischen worden gesteld.

VOORWAARDEN.

De mededinging wordt voor leden en niet-leden der Vereeniging opengesteld.

De antwoorden moeten, om ter mededinging naar de prijzen te worden toegelaten, *op half blad, duidelijk leesbaar, met eene andere hand dan die van den auteur, geschreven zijn in de Nederlandsche taal.*

Beknoptheid, indien zij althans niet te kort doet aan de eischen van het onderwerp, strekt tot aanbeveling.

De schrijvers geven hun naam niet op, maar teekenen hun antwoord met een *motto* en zenden dat, met een *verzegeld naambillet*, dat hetzelfde motto aan de buitenzijde met dezelfde hand geschreven als het stuk, tot opschrift heeft, vrachtvrij aan het Bestuurslid tevens Secretaris der Vereeniging: G. N. H. Schultz van Haegen, Gep. Ritmeester te 's-Gravenhage en wel:

A. Vóór 1 Maart 1887.

B. Vóór 1 Mei 1887.

C. Vóór 1 Januari 1888.

Wat na dien tijd inkomt, wordt onbeoordeeld ter zijde gelegd.

Voor het bestgekeurde en op zichzelf goede antwoord van elke prijsvraag, wordt eene som van *vijfhonderd gulden* uitgelooft.

De Jury, door het Bestuur te benoemen, zal voor elke vraag uit minstens drie leden bestaan.

De aldus bekroonde antwoorden worden het eigendom der Vereeniging, die ze publiceert, naarmate de stand der kas het toelaat. Met het oog op deze omstandigheid mogen de antwoorden geene mededeelingen bevatten, welke niet voor publicatie geschikt zijn. Tot de bekroning met een gedeelte van den uitgelooften prijs, waarmede de publicering al of niet verbonden kan zijn, gaat het Bestuur niet over, dan na zich van de toestemming des schrijvers verzekerd te hebben.

Het Bestuur der Vereeniging houdt zich het recht voor om ook niet bekroonde antwoorden, volgens met de schrijvers overeen te komen voorwaarden te publiceren.

Van de bekroonde antwoorden, die door de Vereeniging worden uitgegeven, mogen de schrijvers geene nieuwe of verbeterde uitgave, noch ook eene vertaling in het licht zenden, zonder daarvoor de toestemming van het Bestuur verkregen te hebben.

In verschillende nieuwsbladen zal het voorgelezene in hoofdzaak worden medegedeeld, terwijl het ook zal worden afgedrukt op de derde en vierde bladzijde van den omslag van het verslag.

En thans gaan wij over tot het eerste punt van de orde: ballotage van kandidaten.

De Voorzitter verzoekt de heeren Buijze en de Meester het bureau van stemopneming te willen uitmaken.

De uitslag der stemming is, dat met algemeene stemmen tot leden worden aangenomen de heeren: E. L. Ehnle, Kapitein ter Zee en Jhr. O. H. Trip, Oud-Officier der Infanterie, te 's-Gravenhage; J. L. H. van Holk, 2e Luitenant der Genie N. I. leger en F. D. Kloesmeijer, Kapitein der Genie N. I. leger, te Amersfoort; F. W. J. Loudon, 2e Luitenant der Infanterie en J. W. Storm de Grave, 2e Luitenant der Infanterie, te Arnhem; K. A. Le Fèvre, 2e Luitenant der Infanterie te Leeuwarden; P. C. J. Noorduyt, Kapitein der Genie te Utrecht; D. Enschedé, 2e Luitenant der Cavalerie en G. J. IJssel de Schepper, Luit.-Kolonel der Cavalerie, te Venlo.

Hierop is aan de orde de voordracht van den heer Mr. A. Kerdijk, algemeen secretaris der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, over het *herhalingsonderwijs aan miliciens*.

De heer KERDIJK (1): Mijne heeren! Gij kent het gezegde: als twee menschen hetzelfde doen, is het daarom nog niet hetzelfde. Wanneer een spreker begint met de verklaring, dat hij niet zonder schroom zijn taak aanvaardt, kan hij daardoor zich schuldig maken aan een bedenkelijke banaliteit, waarmede hij voor zijn toehoorders een hun welgevallige buiging meent te maken, maar waarmede hij integendeel terecht hen ontstemt. 't Kan evenwel ook zijn, dat hij, die verklaring afleggend, slechts uitspreekt wat zijn hoorders volkomen begrijpen, omdat er bijzondere omstandigheden zijn, welke dien schroom alleszins verklaren.

Vergunt mij te gelooven, dat ik verkeer in dit laatste geval. En wel wegens het onderwerp, dat ik voor u te behandelen heb. Het raakt niet een onderdeel der wetenschap, waaraan deze vereeniging is gewijd, en kan dus inzoover geen aanspraak maken op uw belangstelling. Evenmin, of althans niet

(1) De lezer gelieve, bij de beoordeeling van den vorm, in het oog te houden, dat hij hier geen uitgewerkte schriftelijke verhandeling ontvangt, maar het verslag eener vrije voordracht.

dan in uiterst geringe mate, biedt het aanleiding tot het mededeelen van onbekende feiten of het leveren van nieuwe beschouwingen. Veeleer kan ik slechts in herinnering brengen een toestand, die juist u overbekend is; en na het schetsen van dien onbevredigenden toestand, slechts zoodanige middelen ter verbetering aanwijzen, die reeds vroeger in het openbaar zijn besproken en aanbevolen. Is dit een en ander niet toereikend ter verklaring van den schroom, waarop ik doelde?

Doch er is meer. De goede tijd, toen — niet enkel in de groote centra der bevolking, maar in elken achterhoek des lands — een ieder, die optrad als pleitbezorger van onderwijs en school, rekenen kon op een aandachtig gehoor — die goede tijd is voorbij. Dit moge een paradox schijnen, aangezien immers juist in deze dagen in alle persorganen geschreven, in alle kiesverenigingen en daarbuiten gesproken wordt over art. 194 der grondwet. Doch die schijnbare tegenstrijdigheid is gemakkelijk verklaarbaar voor wie weet, welk groot verschil er in Nederland steeds tusschen de *school-* en de *onderwijks* kwestie heeft bestaan. Belangstelling genoeg zeker is er voor den strijd om de openbare school; maar ach, dat zij even groot ware voor het onderwijs, dat in de school, in openbare en bijzondere beide, aan de kinderen des volks gegeven wordt! Op de beweging, die tot de schoolwet van 1878 heeft geleid, is onmiskenbaar reactie gevolgd. Ook in dit opzicht zijn de magere jaren gekomen na de vette. Opzoomer's opmerking omtrent den merkwaardig afkoelenden invloed van een verhoogd belastingbiljet is ook hier bewaarheid; en menigeen, die vroeger voor den tempelbouw alle offers heette veil te hebben, komt nu in verzet tegen de kosten, welke toch een ieder had kunnen voorzien. Thans worden zij, die tot de ingevoerde verbeteringen gedreven hebben, van overdrijving beschuldigd, terwijl tal van feiten bewijzen, hoe gaarne men, in steden zoo goed als in dorpen, tot de geringst mogelijke krachtsinspanning zich beperkt. De waarheid is, dat, wie heden onderwijsbelangen wenscht te bepleiten, den meesten een verre van welkome gast is. Moest mij dan niet de vrees bekruipt, dat dit te mijnen aanzien het geval zou blijken ook in dezen kring?

Nu is het hier zeker niet de plaats om anderen met mij te verdedigen tegen het verwijt van overdrijving, dat tegen ons wordt gericht; om aan te toonen, dat men ons onrecht doet, wanneer men ons beticht, het onderwijs te beschouwen als het universeel geneesmiddel voor alle kwalen der samenleving; of om te betoogen, dat alle verschijnselen op staatkundig, kerkelijk en maatschappelijk gebied het der gemeenschap ten plicht maken, behalve aan de stoffelijke nooden en behoeften, ook aan de geestesontwikkeling der groote menigte haar volle aandacht te wijden. Maar wèl is het hier de plaats, het goed recht van de behandeling van mijn onderwerp in een kring, waar men gewoon is de eischen eener deugdelijke legerorganisatie te toetsen aan de diensten, die daarmede aan land en volk bewezen moeten worden, meer nadrukkelijk in het licht te stellen.

Welnu, bewezen reeds wordt dat goed recht, naar 't mij voorkomt, door de uitspraak, ten jare 1868 door den minister van oorlog Van Mulken gedaan: „de practische waarde van den „soldaat staat met den graad zijner intellectueele ontwikkeling „in nauw verband”. Mocht gij er anders over denken, ik zou als leek voor uw oordeel moeten buigen; maar eerlijk bekend, kan ik mij nauwelijks voorstellen, dat de juistheid van Van Mulken's uitspraak door u zal worden betwist.

Heeft toch het zijn van den milicien onder de wapenen een tweeledig doel — vooreerst zijn oefening in het hanteeren van de wapenen en in de vervulling van zijn dienstplichten; in de tweede plaats, hem de opleiding te geven, welke van den burger een soldaat maakt door hem te vereenzelvigen met die begrippen van gehoorzaamheid, orde en tucht, die eerst werkelijk vruchtbaar worden, zoo zij het eigendom zijn van den ontwikkelden mensch — dan wordt de kans voor het bereiken van dat doel grooter, naarmate de waarde van den individu door de gezondheid van zijn geestesleven wordt verhoogd. Klemmt dat niet te meer in een tijd en bovenal in een land als het onze, waarin de individueele waarde van den soldaat een zoo belangrijke factor in den oorlog is? Indien dit alles zoo is, moet het dan niet tot schade strekken van de volksweerbaarheid, moet het niet voor den militairen opvoeder een ware marteling

zijn, wanneer hij te doen heeft met zoovele miliciens van zulk een gering intellectueel gehalte als — ik zeg niet altijd en noodwendig, maar zeer stellig in den regel — met de ontstentenis van eerste schoolkundigheden hand in hand gaat? Is dan niet het verstrekken van onderwijs aan de miliciens, die deze kundigheden missen, een werkelijk militair belang? En verdient dus niet dat onderwijs een plaats in het samenstel der maatregelen, waarvoor de natie, ter beveiliging van haar zelfstandig bestaan, zoo groote offers zich getroost?

Intusschen verheel ik het geenszins, dat ik op een eenigszins ruimer standpunt mij wensch te plaatsen. Ook al was het belang van het leger als zoodanig er niet bij betrokken, dan nog zou ik mij vermeten, het verstrekken van in- en herhalings-onderwijs aan miliciens te noemen een plicht van den staat. Toegevend, dat de militaire vorming van den milicien de hoofdzaak is en blijven moet, en mij tevreden verklarend met de kruimkens van den beschikbaar blijvenden tijd, zou ik toch meenen te mogen verlangen, dat men die kruimkens zorgvuldig verzamelde en er mee woekerde in het geestelijk belang van zooveelen. Want rekening houdend met het feit, dat het met de kennis van een groot deel der miliciens bitter treurig is gesteld, zou ik volhouden, dat de staat zijn plicht verzuimt en zijn belang uit het oog verliest, zoo de geboden uitmuntende gelegenheid ter verspreiding van kennis niet naar eisch door hem wordt gebruikt.

Zeker mag het bedroevend heeten, dat het te baat nemen van die gelegenheid noodig is, en zeker stemt het tot nadenken, dat b. v. van de lichting van 1881 750 man in 't geheel niet, 1200 slechts gebrekkig konden lezen en schrijven; wat, indien men bedenkt hetgeen onder deze „gebrekkige” kennis moet worden verstaan, hierop neerkomt, dat 18 % van dat deel der mannelijke bevolking, waaruit de miliciens worden gerecruteerd — of anders uitgedrukt, dat van elke 6 dier mannen één — de allereerste schoolkundigheden of in 't geheel niet of ten minste stellig niet in zóódanige mate bezit als, overeenkomstig de geringste eischen van het maatschappelijk leven, voor allen een dringende behoefte is. Ook voor het onderwijs aan miliciens

geldt hetgeen de heer Willeumier eens zeide van de avondschool voor volwassenen te Amsterdam, dat zij een schande is voor die stad, omdat, waar aan het volksonderwijs zóóveel wordt ten koste gelegd, van behoefte aan onderricht voor volwassenen geen sprake wezen moest. Volkomen waar; maar desniettemin verklaarbaar genoeg is de toestand, dien wij betreuren. Nog altijd blijven de stemmen, welke wettelijke maatregelen vragen ter verzekering van geregeld en voldoende langdurig schoolbezoek, die van roependen in de woestijn. Sedert 1874 prijkt een wet op den kinderarbeid in het Staatsblad; maar in hoeveel gemeenten des lands is haar handhaving niet gebrekkig gebleven? Hoe breed zijn bovendien niet de mazen van het net, waardoor ouders hun kinderen kunnen doen sluipen en de werkgevers dezen weten tot zich te trekken? Hoe verderfelijik werkt niet te platten lande de helaas, geoorloofde veldarbeid van kinderen, die in het voorjaar in scharen de school verlaten om eerst in het najaar daarheen terug te keeren, na veel vergeten te hebben van hetgeen zij hadden geleerd en veel geleerd te hebben wat zij tot hun schade nimmer vergeten zullen, de onderwijzers tot moedeloosheid stemmend over de geringe vruchten van hun werk? Is het wonder, dat velen onzer miliciens de droeve gevolgen daarvan openbaren? En gesteld al, dat wettelijke maatregelen het schoolbezoek tot 12jarigen leeftijd waarborgden, maar zonderdat voor het voortzetten van het onderwijs werd gezorgd, zou dan toch niet bij het bereiken van den dienstplichtigen leeftijd veel van het voorheen geleerde vervlogen blijken?

Welnu, ik herhaal, dat de staat zijn plicht verzaakt en zijn belang verwaarloost, indien hij ongebruikt laat de uitnemende gelegenheid, die tot inhaling van het verzuimde bij duizenden zijner burgers hun vertoeven onder de wapenen hem aanbiedt. Ook dat begreep de minister Van Mulken, toen hij, in zijn aanschrijving van 31 Juli 1868, mede op den voorgrond plaatste den eisch, „om den tijd, dien de soldaat onder de wapenen doorbrengt, zooveel mogelijk dienstbaar te doen zijn „tot het verkrijgen van kennis, die hem ook later voordeel „aانبrengt in het burgerlijk leven”. Zouden hem daarbij niet

voor den geest hebben gezweefd de woorden van een franschen minister van oorlog, den maarschalk Maison: „C'est ainsi que „l'armée, devenant une grande école d'enseignement, reconnaît „l'étendue des sacrifices que son existence impose à la patrie: „en même temps qu'elle garantit son indépendance, elle concourt „à éclairer le pays"? Of die van een belgisch hoofdofficier in een geschrift van 1870: „Puisque le service obligatoire ne frappe „que les pauvres, qui ne peuvent s'y soustraire, il est de notre „devoir de nous efforcer, par l'instruction que l'armée peut leur „donner, de leur faire considérer comme un bienfait le passage „dans nos rangs; il faut en un mot, qu'ils retournent dans „leurs foyers en bénissant l'armée, qui a su les rendre meilleurs et étendre les limites de leur intelligence"? Is niet de gedachte, in deze laatste woorden opgesloten, de aandacht waard van wie den anti-militairen zin van ons volk betreurt? Men spreekt veel van de behoefte aan een nauweren band tusschen leger en burgerij: zou het niet mede strekken tot bevrediging van die behoefte, indien de miliciens naar hun haardsteden terugkeerden, dankbaar terugdenkend aan den tijd, dien men heeft ten nutte gemaakt om hun wapenen in den strijd des levens te scherpen en hun kans op levensgenot te verhoogen? Zou het niet ten goede komen aan de schatting, waarin het leger bij de natie staat? En is dit zijdelingsch voordeel niet een argument te meer voor de stelling, dat de staat het onderwijs aan miliciens heeft te beschouwen als het voorwerp zijner aanhoudende, zijner ernstige zorg?

Stond ik voor een ander gehoor, ik zou de tegenwerping vreezen, dat ik een strijd voer tegen windmolens; dat immers allereuwe, ook in kleine garnizoensplaatsen, onderwijs aan miliciens verstrekt wordt; dat sedert 1868 het volgen van dat onderricht zelfs verplicht is voor wie niet blijkt geven, dat zij de vereischte kundigheden bezitten; en dat dus op de vragen, die ik opwierp, het bevredigende antwoord reeds lang gegeven is met de daad.

Doch die tegenwerping heb ik immers niet te duchten van u? De meesten uwer toch weten bij ervaring en door eigen aan-

schouwing, in welken toestand veelal de huishoudelijke kazerne-scholen verkeerden. Gij weet het beter dan ik. Wat mij betreft, bij het bezoeken van tal dier scholen heb ik genoeg te zien en te hooren gekregen om de overtuiging te erlangen, dat de staat ten deze in schijn zijn plicht moge betrachten, doch dat hij in waarheid dien verzaakt. Den schijn vindt men in de jaar-verslagen aan den koning, waarin keer op keer met stereotype eenvormigheid te lezen staat, dat de resultaten van het onderwijs „inderdaad bevredigend” zijn. De waarheid verkondigde de heer Tissot van Patot, toen hij reeds vóór jaren schreef: „hoogst „onbeteekenend zijn de vruchten van een ganschen wintercursus”. En geenszins verwondert mij de verklaring, die hij er op liet volgen, „dat vele officieren, zich grondend op de ongunstige „uitkomsten, de opheffing der school, *zoals die nu is*, zeer „wenschelijk achten”.

Ter voorkoming van misverstand sta hier intusschen ééns voor al de opmerking, dat ik de aanwezigheid van gunstige uitzonderingen niet betwist, en bovenal dat ik allermint een blaam wensch te werpen, 't zij op de bevelvoerende officieren, 't zij op diegenen, die meer in 't bijzonder met de leiding van het onderwijs zijn belast. Gaarne neem ik aan, dat er kazerne-scholen zijn aan te wijzen, waarop het algemeen ongunstig oordeel slechts in verzwakte mate van toepassing is. En wat de betrokken officieren aangaat — zij zijn de veerlieden, niet de eigenaars van het veer, en buiten kijf hoogst onbillijk zou het zijn, eerstgenoemden aansprakelijk te stellen voor de gebrekkige bediening van het veer, waar zij roeien met de riemen, die de eigenaar hun in de handen drukt.

Wat daarentegen niet onbillijk, integendeel alleszins gewettigd schijnt, is een ernstige klacht over de riemen, waarmede het veer moet worden bediend. Of wilt ge een andere beeldspraak, laat mij dan gewagen van de doode en levende strijdkrachten, door wier onbevredigenden toestand het onderwijs onmogelijk kan beantwoorden aan zijn doel.

De doode strijdkrachten. Bezoekt slechts de lokalen. Ongetwijfeld zijn er hier en daar goede. Maar hoe zijn de meeste? Eén betrad ik er, dat als paardenstal waarschijnlijk zou zijn

afgekeurd; vrij wat vond ik er, die bewezen, dat men bij de inrichting aan alles had gedacht behalve om ze dienst te laten doen als schoolvertrek.

Voorts de verlichting, de banken, de hulpmiddelen bij het onderwijs. Geen wonder, dat dit alles zooveel te wenschen overlaant; want bijkans van geluk spreken mag nog de bataljons-kommandant, zoo hij over f 100 'sjaars te beschikken krijgt om daarmede gratificatiën te verleen en aan de onderwijzers, aanmoedigings-premiën toe te kennen aan de leerlingen, kachel-huur en brandstoffen te betalen, en in al het verder noodige te voorzien. In één kazerne wees men mij op het voorrecht, dat het schoollokaal gelegen was boven de cantine, zoodat daaruit de warmte drong door de niet al te hechte vloer en aldus, behoudens op zeer koude dagen, de kosten voor verwarming van het schoolvertrek konden worden bespaard. In een andere, waar een gedeelte der zaal, overigens goed verlicht, in het halfduister verkeerde, toonde men mij ter verklaring een roset aan de zoldering, waar vroeger een gaslicht zich bevonden had, dat men had moeten verwijderen om de toring naar de nering te zetten. Aanschouwt de lage eettafels en de hooge zitbanken, zoodat de leerlingen in hoepelvormige houding hun schrijfwerk verrichten. Werpt een blik in zoo menige boekenkast, een bergplaats van antiquiteiten, die vermakelijk zouden zijn, indien de zaak er niet te ernstig voor was. Hier voor alle klassen één zwart bord, dat gestadig verhuist van het eene gedeelte der zaal naar het andere. Ginds één leesboekje voor de gansche afdeeling, zoodat, terwijl de ééne leerling leest, de overigen zich vervelend in het rond kijken. Elders weder rekenboekjes in zoodanige verscheidenheid, dat reeds daardoor elk denkbeeld van klassikalen leergang is uitgesloten.

Van dit laatste trouwens zou toch geen sprake kunnen zijn bij het gehalte der mannen, die in den regel met het onderwijs zijn belast. „Zoogenaamde” onderwijzers noemde hen een officier, die jarenlang bij verschillende regimenten infanterie heeft gediend. Als korporaal of onderofficier wellicht bij uitstek verdienstelijk, maar, behoudens luttele uitzonderingen, voor hun taak in de school wis en zeker niet berekend. Zelfen niet

zelden met taal- en spelregels op gespannen voet levend, van de onderwijskunst geen flauw begrip hebbend, tot verklaring van het gelezene niet bij machte, machinaal nadoende wat zij zich van hun onderwijzers herinneren uit hun eigen kinderjaren — op dezulken rust de driedubbel moeilijke taak om onderricht te geven aan volwassenen, wier geest onontbolsterd bleef in hun jeugd!

Bedenkt men dit alles, en vergeet men daarbij niet, dat het hier leerlingen geldt, die een vermoeienden of vervelenden dagdienst achter den rug hebben, wien kan het dan bevreemden, dat velen met loome schreden zich begeven naar de school? Dat meer dan één officier mij verzekerde: „geen belangstelling, slechts het dwingende bevel drijft hen daarheen”? Dat een gewezen milicien-hulponderwijzer mij schreef: „algemeen wordt in de kazerne, zoo niet met minachting, dan toch met onverschilligheid en tegenzin gesproken over de school”? Wie teekent dan verzet aan tegen den hartgrondigen wensch, dat daarin verbetering kome?

Ja, de wenschelijkheid van verbetering wordt door allen beaamd. Maar hoe zal zij te verkrijgen zijn?

Ge kent den oorsprong der huidige kazerneschool. Voorzover zij strekt tot in- en herhalingsonderwijs aan miliciens, is zij van betrekkelijk jeugdigen leeftijd; in haar tegenwoordige gedaante dagteekent zij slechts van 1868. Vóór dien tijd — eerst als officieele instelling geregeld bij koninklijk besluit van 1826; later, na de bezuinigingsmaatregelen ten jare 1841, als huishoudelijke bemoeiing — diende zij uitsluitend om te helpen voorzien in de behoefte aan kader, en mocht zij slechts worden bezocht door wie aan uitmuntend gedrag de noodige geschiktheid paarden om in dat kader een plaats in te nemen. De minister Van Mulken was het, die haar een ruimer arbeidsveld aanwees, en daarvoor komt hem lof toe en dank.

Jammer slechts, dat hij bij de hervorming, waartoe hij het initiatief nam, halverwege is blijven staan en der kazerneschool haar huishoudelijk karakter gelaten heeft. Huishoudelijk in dien zin, dat de bevelvoerende officier volkomen vrije hand heeft ten aanzien van haar inrichting; dat daaromtrent geen alge-

meene regelen werden gesteld; dat elke organisatie door het centraal gezag achterwege bleef.

Zoo is het nog; en ziedaar dan ook mijn eerste grief tegen de wijze, waarop ten deze het legerbestuur van zijn verplichting zich kwijt. O, ik begrijp, dat men terugdeinst voor een regeling, die afdaalt tot in de kleinste bijzonderheden, omdat zij den verantwoordelijken bevelhebber beletten zou naar behooren rekening te houden met plaatselijke toestanden en met zwaarder wegende eischen van den dienst. Maar wat mij alleen door miskennis van het belang der zaak te verklaren schijnt, is dat men zelfs van zóódanige voorschriften zich onthoudt, die, den bevelvoerenden officieren toereikende vrijheid van beweging gunnend, althans een regeling behelzen in breede trekken. Die vindt men b. v. in België; waarom dan niet ook ten onzent?

Wie zijn verplicht het onderricht te volgen? Volgens de nog geldende aanschrijving van den minister Van Mulken allen, van wie niet blijkt, „dat zij reeds die mate van kennis be- „zitten als op bedoelde scholen voor elementair onderwijs kan „worden verkregen”. Maar welke is de maatstaf, die hier wordt bedoeld? Verdient het goedkeuring, dat hier eenige bedrevenheid in lezen en schrijven voldoende wordt geacht, terwijl ginds allen, die met de vier hoofdbewerkingen van het rekenen met geheele getallen niet overweg kunnen, moeten plaats nemen op de schoolbanken? Waarom hangt het aldus af van het toeval der garnizoensindeeling en van het willekeurig inzicht van den militairen chef, of de milicien het voorrecht van onderwijs al dan niet deelachtig wordt?

Welke vakken omvat het onderricht? In de eene school is alle rekenen contrabande; in een andere worden de breuken wel, in een derde worden zij niet onderwezen; terwijl in een vierde ook vaderlandsche aardrijkskunde en geschiedenis op den rooster staan. Waarom niet een regeling mede te dien aanzien?

Luidens de ministerieele aanschrijving behoort „zooveel doenlijk” het herhalingsonderwijs aan de miliciens te worden verstrekt. Waarom echter geen nadere omschrijving daarvan? Behoort het tot de voor leeken-onverstand ondoorgrondelijke mysteriën der militaire eischen, dat aan den verantwoordelijken chef niet alleen

de verdeeling van den dag dient te worden overgelaten, maar dat ook een voorschrift omtrent den minimum-tijd, die aan het onderwijs moet worden gewijd, verwerpelijk is?

In de jaarverslagen wordt telkenmale lof toegezwaaid aan de officieren voor de liefde en de toewijding, waarmede zij de belangen van het onderricht aan de miliciens behartigen. Geenszins betwijfel ik, dat die lof door velen wordt verdiend; maar ook door allen? Zou het de goeden hinderen, en zou het niet een band zijn voor de onverschilligen, indien althans enkele algemeene regelen voor hun handelen ten deze werden gesteld?

Trouwens niet de goede wil alléén is het, waarop het aankomt. In meer dan één kazerne, die verschillende bataljons herbergt, heeft elk dier bataljons zijn afzonderlijke school, met dit gevolg dat, bij de onvoldoende talrijkheid van het personeel, verscheiden afdeelingen aan één persoon moeten worden toevertrouwd, de klassificatie een noodeloos gebrekkige is, en de kans op bevredigende nitkomsten moedwillig wordt verminderd. Waarom niet al de manschappen tot één school vereenigd, en aldus ten minste gewoekerd met de krachten, die men heeft? Zou zelfs die kleine hervorming een vrome wensch zijn gebleven, indien niet elke deskundige leiding ontbroken had?

Over het votum der tweede kamer, waarbij over den inspecteur van het militair onderwijs het doodvonnis werd geveld, wensch ik niet uit te weiden. Slechts dit zij gezegd, dat ik gehoopt had hem juist ook met het toezicht op het onderwijs aan de miliciens te zien belast. De minister de Roo van Alderwerelt neigde er toe. Ook overwoog deze het instellen van een nauwgezet onderzoek door der zake kundigen, ten einde op die wijze te worden voorgelicht omtrent noodige en mogelijke verbeteringen; doch een droevig noodlot belette hem, aan zijn voornemen gevolg te geven. Zou niet zijn huidige opvolger het denkbeeld willen verwezenlijken? Deed hij het, hij zou den weg effenen om een weldaad te bewijzen aan menigen misdeelde.

Op één punt van het reeds gesprokene moet ik nog even terugkomen: ik bedoel de levende strijdkrachten bij het onder-

wijs, om ook in verband daarmee er op te wijzen, dat de centrale leiding ontbreekt of althans zeer zwak zich doet gelden.

Dat het geraden is, de onderwijzers der volksschool, voor- zoover zij persoonlijk hun dienstplicht vervullen, meer bijzonder met het onderricht aan de miliciens te belasten, ligt voor de hand. Toen dan ook in 1872 de volksvertegenwoordiger Bredins zich beklaagde, dat die deugdelijke onderwijskrachten veelal ongebruikt bleven, werd de juistheid der klacht door den minister Van Stirum met klem geloofend. Thans echter zou zij gereedelijk moeten worden toegestemd; want sedert 1876 is het verboden, onderwijzers-miliciens, zoodra zij den graad van korporaal of onder-officier verworven hebben, in de kazerneschool aan het werk te zetten.

Het verbod rust op de overweging, dat „het grootste nut der „opleiding voor kader uit de militie is gelegen in de mogelijkheid van daaruit later kader voor de schutterij te verkrijgen”, en dat het derhalve niet aangaat hen, die tot het militie-kader behoorren, „aan gewone diensten te onttrekken”. Al moest de volle waarde van het argument worden toegegeven, dan nog zou ik vragen, of daaraan overwegende beteekenis zou zijn toegekend, indien men doordrongen was geweest van het nut, dat de kazerneschool stichten kan. Maar is het argument zelf wel afdoende te achten? Door een meer bevoegde dan ik, door den generaal Mac Leod is daarop een ontkennend antwoord gegeven, toen hij, als inspecteur der infanterie, een poging deed om de herroeping der verbodsbepaling te verkrijgen, en betoogde, dat de onderwijzers der volksschool gedurende hun verblijf onder de wapenen zeer goed uitstekende diensten kunnen bewijzen in de huishoudelijke school, zonder daarom te worden vrijgesteld van hetgeen hun militaire bruikbaarheid verzekeren moet. Het betoog overtuigde de regeering niet; de poging in het belang van het onderwijs bleef vruchteloos, en de verbodsbepaling behield kracht van wet.

Toch wordt zij niet zelden overtreden, en kan men in meer dan één garnizoen miliciens-onderwijzers, ook al bezitten zij een militairen graad, in de kazerneschool aantreffen. Dit nu schijnt mij in allen gevalle afkeurenswaardig: of het verbod

worde allerwege gehandhaafd, of het worde ingetrokken ten bate van allen.

Dat ik over het laatste mij verheugen zou, behoeft geen be-
toog. Evenmin, dat mijns erachtens, juist in het belang der
kazerneschool, naar middelen behoort te worden omgezien om
hen, die de wettelijke onderwijsbevoegdheid hebben erlangd,
tot de persoonlijke vervulling van hun dienstplicht te nopen.

Vóór eenige jaren verklaarde een milicien-onderwijzer te Maas-
tricht, toen hij met groot verlof ging na gedurende den winter dienst
te hebben gedaan in de school, zich bereid den volgenden winter
zijn taak te hervatten, mits hij werd vrijgesteld van de herha-
lingsoefeningen. Het aanbod werd onderworpen aan het oordeel
van den minister, die er gunstig op beschikte. Wekt het nu
niet rechtmatige bevreemding, dat de regeering verzuimde de
aandacht der corps-commandanten hierop te vestigen en op te
wekken tot het navolgen van het aldus te Maastricht gegeven
voorbeeld?

De kapitein der infanterie, de heer Koorevaar, opperde het
denkbeeld, onderwijzers, die geen plaatsvervanger stellen, enkele
maanden later in dienst te doen treden, aangezien een kortere
oefentijd voor hen toereikend kan worden geacht, hen in de
wintermaanden te bezigen in de school, en hen na 1 April te
ontslaan van verderen dienst. Is ook dit denkbeeld geen gezette
overweging waard?

Doch langs dezen of genen of eenigen anderen weg — indien men
doordrongen is van het gewicht der zaak en zich overtuigd
verklaart van den bedroevenden toestand, die bovenal in het
gehalte der onderwijskrachten zijn grond vindt, mag en moet
dan niet met aandrang tot het legerbestuur de bede worden
gericht: overweeg de middelen, en vooral pas ze zonder dralen
toe, om ten minste die betere krachten, die gij onder uw
bereik hebt, dienstbaar te maken aan het beoogde doel?

Wat intusschen niet mag verzwegen worden, is dat ook
daardoor een toestand, die bevredigend heeten kan, niet te
bereiken valt. Het in weerbaren staat brengen van de doode
strijdkrachten eischt geld; voor de levende is, behalve geld

een doeltreffender organisatie noodig dan met behulp alléén van de onderwijzers, die persoonlijk hun militie-plicht vervullen, uitvoerbaar blijken zou.

Is er nu zulk een organisatie te vinden?

Vergis ik mij niet, dan was het te dezer zelfde plaatse, dat de heer Van Dam Van Isselt zijn denkbeelden dienaangaande uiteenzette, die in hoofdzaak op het volgende neerkomen. Voor hen, die het diploma van onderwijsbevoegdheid volgens de wet op het lager onderwijs verworven hebben, worde de gelegenheid geopend, zich voor den tijd van drie jaren als vrijwilliger in het leger te doen opnemen tegen een traktement van f 400 's jaars, met genot van vrije woning, ligging en kleeding, en met behoud van recht op pensioen. Na gedurende vijf maanden hun eerste militaire opleiding ontvangen te hebben en tot korporaal bevorderd te zijn, zouden zij een exceptioneele positie erlangen, vrijstelling krijgen van den gewonen dienst en gebezigd worden voor onderwijs-doeleinden. Doch tevens zouden zij den noodigen tijd moeten hebben voor eigen studie: 'tzij om te werken voor hun hoofdonderwijzers-examen, zoo zij later hun gewone onderwijzersloopbaan wenschen voort te zetten; 'tzij om een militairen cursus bij te wonen ter opleiding voor den officiersrang, zoo zij aan die toekomst de voorkeur geven; 'tzij om zich voor te bereiden voor een andere betrekking bij post-, telegraaf- of spoorwegwezen, zoo hun neiging ligt op dit gebied. Op die wijze zou eenerzijds de aantrekkelijkheid der onderwijzersloopbaan grooter, anderzijds in de behoefte aan werkelijke onderwijskrachten voorzien worden: de maatregel zou ten goede komen aan school en leger beide.

Tegen zulk een regeling, met hoeveel talent ook door den ontwerper ontwikkeld en verdedigd, heb ik drieërlei bezwaar.

Vooreerst de bedenking, dat de volksschool de aderlating, waaraan de heer Van Dam Van Isselt haar wil onderwerpen, niet verdragen kan. Of slechts enkelen zullen aan de roepstem gehoor geven, maar dan mislukt de poging; of inderdaad velen zullen zich voor het hun toegedachte vrijwilligerschap aanmelden, maar dan zou de schade voor de algemeene volksschool allicht grooter zijn dan het nut, dat de maatregel kan afwerpen

voor het leger. Wel heet het links en rechts, dat de onderwijzersnood, ten gevolge waarvan zoo menige betrekking in tal van gemeenten jarenlang onvervuld bleef, thans een einde heeft genomen; doch wie dat meenen, verkeeren in dwaling. Wat tegenwoordig omtrent den overvloed van onderwijzers der volksschool wordt verhaald, is een sprookje. De waarheid is, dat de schoolwet van 1878, wat betreft de getalsterkte van het onderwijzend personeel, nog op verre na niet is uitgevoerd. Aan de gemeenten is de vrijheid gegeven, met het aanstellen van onderwijzers in zóódanigen getale als door de wettelijke voorschriften wordt geëischt, te talmen tot 1890; zeer vele gemeenten maken van die vrijheid een gretig gebruik; en het gevolg is, dat verdwenen schijnt de nood, die in werkelijkheid voortduurt. Brengt het jaar 1890 de volledige uitvoering der wet, dan zal die werkelijkheid wederom voor een ieder openbaar worden; en door het onttrekken van een groot aantal werkkrachten aan de volksschool, zooals het gevolg zou moeten zijn van het welslagen van den maatregel, die door den heer Van Dam Van Isselt werd bepleit, zou aan den eenen kant meer verloren worden dan gewonnen aan den anderen.

Van niet minder beteekenis is de bedenking, dat door dien maatregel de jeugdige onderwijzer gedurende een drietal jaren, de eigenaardige atmosfeer der kazerne inademend, van den omgang met kinderen geheel zou worden gespeend. Het wettelijk bezwaar, dat het hoofdonderwijzers-examen slechts kan worden afgelegd door wie een stage van twee jaren in een lagere school achter den rug heeft, wil ik niet zwaar laten wegen; want wat is, kan gewijzigd worden. Doch zoodanige wijziging der wet zou mijns erachtens niet zijn in het belang van het onderwijs. Men vergete toch niet, dat het hier juist die levensjaren geldt, waarin de opvoeding van den onderwijzer zelven door de practijk der school wordt voltooid, en waarin door ervaring de practische bekwaamheid rijpt, waaraan de volksschool waarlijk niet 't minst behoefte heeft.

Eindelijk zij er met klem op gewezen, dat 19 of 20jarigen waarlijk niet de beste krachten zijn voor onderricht aan volwassenen. Dit naar eisch te geven, is niet allemans zaak. Het

cischt een zedelijk overwicht, dat van jongelingen van dien leeftijd evenmin geveerd als in den regel verwacht mag worden.

Men versta mij intusschen niet verkeerd. Niet onvoorwaardelijk wordt het voorstel van den heer Van Dam Van Isselt door mij verworpen. Was er geen andere, eenvoudiger en tevens nog beter doel treffende oplossing der moeilijkheid, ik zou, over alle bezwaren heenstappend, ten slotte toch aan zijn zijde mij scharen. Doch naar 't mij voorkomt, ligt een andere oplossing, die de voorkeur verdient, inderdaad voor het grijpen.

Men breke slechts met het denkbeeld — met het vooroordeel, zou ik haast zeggen —, dat voor miliciens geen andere onderwijzers bruikbaar zijn dan militairen, en stelle gewone burgerlijke onderwijzers der volksschool in hun plaats. In elk garnizoen zijn zij beschikbaar. Naast hun geregelde dagelijksche werkzaamheid ontbreekt in de avonduren de tijd hun niet; en de gelegenheid tot vermeerdering hunner inkomsten zou den meesten welkom zijn. Stellig zouden zij goedkooper kunnen worden gekocht dan de vrijwilligen, op wie de heer Van Dam Van Isselt het oog heeft. Zij zouden een onderwijs mogelijk maken, dat in waarheid dien naam verdient en, gegeven naar behoorlijke methoden, vruchten dragen zou, waaraan thans niet te denken valt.

Reeds hoor ik de tegenwerping, dat zulk een denkbeeld slechts kan opkomen bij een leek, over 't hoofd ziende, dat tegenover een milicien een militaire leermeester moet staan, die alléén tot handhaving van de vóór alles noodige tucht bij machte is. Meent men het inderdaad? Verliezen zij, die aldus spreken, niet uit het oog het eigenaardige en verblijdende zedelijk gezag, dat door de onderwijzers wordt nageoefend in die kringen, waaruit hoofdzakelijk de miliciens, en zeker de ongeletterden onder hen, voortkomen? Geldt bovendien voor volwassenen niet in nog verhoogde mate de waarheid, die in gansch de onderwijzerswereld wordt beleden, dat er geen beter tuchtmiddel is dan deugdelijk onderwijs? In de huidige kazerneschool geen orde dan langs den weg der militaire discipline — ik wil het gaarne gelooven, omdat in die school schier alles ontbreekt, wat met bloot zedelijke middelen die orde verzekeren kan. Maar maak de school tot hetgeen zij

behoort te zijn; zet er bevoegde en bekwame onderwijzers aan het werk; laten de leerlingen er tot de ervaring komen, dat inspanning hun het uitzicht opent op vruchten voor het leven, — en veilig durf ik voorspellen, dat de uitkomst de gekoesterde vrees zal logenstraffen. Is zij trouwens niet reeds beschaamd door de ondervinding, die bij het wapen der *maréchaussée* in Noord-Brabant en Zeeland werd opgedaan? Daar is gedurende verscheiden jaren door burger-onderwijzers het onderricht verstrekt. Wel is daaraan — om redenen, geheel onafhankelijk van het onderwerp, dat ons bezig houdt — thans weder een einde gemaakt; maar zoolang de maatregel werkte, heeft hij tot geenerlei moeilijkheden van den aangeduiden aard aanleiding gegeven.

Intusschen wil ik toegeven, dat dit voorbeeld niet afdoende is, omdat het wapen der *maréchaussée* met het gewone leger bezwaarlijk op één lijn kan worden geplaatst. Overeenkomstig de spreuk, dat één feit soms grooter overredingskracht heeft dan de hechtste redeneering, moest ik dan ook het nemen van een juister proef wenschelijk keuren. Mij scheen dit niet onuitvoerbaar. Werde eens in een onzer groote garnizoensplaatsen het onderwijs aan de miliciens gedurende een winter gegeven niet in de kazerne, maar in een goed ingerichte gemeenteschool en door met zorg gekozen burger-onderwijzers, dan zou tot het legerbestuur kunnen worden gezegd: ziedaar nu de ervaring, vergelijk de resultaten, en oordeel of onze verwachting op een zandgrond was gebouwd. In dien gedachtengang rijpte het denkbeeld van een proefneming buiten bezwaar van 's lands schatkist; het dekken van de kosten door geldelijke bijdragen van belangstellende vereenigingen of particulieren baarde geen zorg; aan de welwillende medewerking der burgerlijke overheid viel niet te twijfelen, evenmin aan die van den minister van oorlog. Vermoedelijk reeds in dezen winter, of in den volgenden, zou de proef genomen zijn, indien intusschen niet was gebleken, dat zij reeds had plaats gehad met alleszins bevredigenden uitslag.

Is het ook u niet wel eens voorgekomen, dat, in onderscheiding van andere volken, die zondigen door overmaat van *réclame*, ons volk de neiging heeft zijn licht onder de korenmaat te plaatsen, en aan bemoeiingen, welke anderen tot trekkend voorbeeld zouden

kunnen zijn, geen openbaarheid te geven? Was het anders, menige nuttige instelling zou eerder tot navolging wekken, terwijl thans haar bestaan ons onbekend blijft, totdat een toeval ons op haar spoor brengt. Zoo althans is het mij gegaan met de uitbreiding van het arbeidsveld, waarop de avondschool voor volwassenen te Haarlem zich beweegt. Onder het patronaat staande van het departement der Maatschappij tot nut van 't algemeen, was zij sedert jaren bestemd voor mannen en vrouwen, die begeerig zijn in te halen wat in hun kinderjaren door hen werd verzuimd; maar thans wordt zij ook bezocht door de huzaren van het haarlemsche garnizoen. Naast de burgers zitten zij op de banken. Een wachtmeester geleidt hen naar de school, maar zonder geleide keeren zij naar de kazerne terug. Mijn vraag, of uit het oogpunt van orde en tucht wel eens moeilijkheden werden ondervonden, beantwoordde het hoofd der school met warmte in ontkenningen zin: ja, gedurende de eerste avonden van den wintercursus mocht het niet allen even gemakkelijk vallen in de schoolorde zich te voegen, maar nauwelijks was een week verstreken, of de toewijding der leerlingen zonder onderscheid was gelijk aan die van den onderwijzer. Den vollen indruk daarvan kreeg ik bij het bezoek, aan de school gebracht. Blijkbaar begrepen de manschappen, dat hier gearbeid werd in hun belang: onverdeeld was hun aandacht in zulke mate als in geen kazerneschool door mij werd aangetroffen. Een toevallige omstandigheid versterkte dien indruk: bij ziekte van een der onderwijzers, was diens taak tijdelijk overgenomen door een 16jarigen kweekeling; voor een twintigtal leerlingen stond hij in een lokaal, geheel afgescheiden van de overige; welnu, bij mijn onverhoeds betreden van dit vertrek heerschte er onberispelijke orde en werd ik getroffen door de stilte en den ernst, waarmede allen de lessen volgden. Waarlijk, met 9 of 10jarige knapen zou die kweekeling vrij wat meer te stellen hebben gehad!

Zeker beantwoordt die haarlemsche avondschool niet aan het ideaal, zelfs niet aan matige eischen. Alléén lezen en schrijven wordt er onderwezen. Terwijl men het gelijktijdig neerzitten van vrouwen en mannen op dezelfde schoolbanken bedenkelijk

schijnt te achten, genieten de leerlingen slechts tweemaal 's weeks onderwijs, telkens gedurende anderhalf uur. Doch wat binnen die beperkte grenzen wordt bereikt, is verblijdend in hooge mate. Zie o. a. het schrift van dien huzaar, die beginnen moest met het zetten van schrapjes, en die thans reeds na ruim twee maanden, met een schrijfonderricht van niet meer dan anderhalf uur in de week, zeer goed leesbare volzinnen op het papier brengt. Hun die er belang in stellen, zeg ik: brengt ook gij een bezoek aan die school. En der regeering zou ik willen toeroepen: vraag het oordeel van den haarlemschen bevelhebber en overtuig u van de heilzame werking der school. Het bewijs is er geleverd met de daad, dat geen vrees voor nadeelige gevolgen uit het oogpunt der militaire discipline behoeft te weerhouden van hetgeen alléén in staat is, het verstrekken van deugdelijk onderwijs aan onze misdeelde miliciens te waarborgen.

Laat mij besluiten met een beroep op woorden, die ik voorheen reeds aanhaalde: „Puisque le service obligatoire ne frappe que les pauvres, qui ne peuvent s'y soustraire.” Tot hen behoort ik, die hartgrondig begeeren, dat het anders worde, opdat maatschappelijk bevoorrechten evenmin zich onttrekken kunnen aan de vervulling van den eersten burgerplicht; die dat begeeren uit het oogpunt van maatschappelijke rechtvaardigheid, in het belang van de verdedigbaarheid van ons onafhankelijk volksbestaan, omdat zij er heil van verwachten voor de zedelijke opvoeding ook der door de fortuin bevoorreedden, omdat zij eindelijk in het leger, zijnde zooals het wezen moet, gelooven te mogen zien „une grande école d'enseignement.” Maar met of zonder persoonlijken dienstplicht — laat het leger zulk een „école d'enseignement” althans zijn voor hen, die plaats moeten nemen in zijn gelederen. Laat het zulks worden ook doordat de staat, doende wat zijn hand te doen vindt, onderricht verstrekt zoo goed en zoo deugdelijk als hij vermag. En moge het herhalings-onderwijs voor miliciens, thans in spijt van veler goeden wil aanleiding te over biedend tot ergernis of spot, eenmaal — anderen volken ten voorbeeld — een reden van trots en van roem worden voor het leger van Nederland!

De VOORZITTER. Een niet-militair van het gunstige gehalte als waartoe de heer Kerdijk behoort, in onze vereeniging als spreker over eenig militair onderwerp te zien optreden, verdient altijd onze bijzondere waardeering. We mogen toch het bewustzijn hebben dat dit optreden dan het gevolg is van sprekers belangstelling in het leger en zijne instellingen, en voorts dat zijn betreden van onze tribune en zijn daar gesproken belangwekkend woord ook bij vele andere niet-militairen belangstelling in het leger zal kunnen opwekken.

Het verhengde ons alzoo, dat de heer Kerdijk wel gehoor heeft willen geven aan de uitnoodiging van het bestuur, om in onze vergadering eene spreekbeurt te vervullen.

Reeds hiervoor mag hij zijne aanspraken op onze erkentelijkheid doen gelden; maar meer nog mag de geachte spreker op onzen dank rekenen voor de boeiende wijze waarop hij het gekozen onderwerp heeft behandeld, voor de nuttige beschouwingen daartoe betrekkelijk geleverd, voor de belangrijke wenken ons ten beste gegeven.

Ik vertrouw dan ook de tolk te zijn van de vergadering, wanneer ik mij veroorloof den heer Kerdijk haren oprechten dank aan te bieden. (*Toejuichingen.*)

De vergadering wordt hierop voor eenige oogenblikken geschorst.

Na de hervatting opent de voorzitter de beraadslagingen.

De heer VON SCHMID. Het zal iets van aanstellerij hebben, Mijnheer de Voorzitter, dat ik, die in den vollen zin van het woord nog alles te leeren en nagenoeg niets te verkondigen heb, in deze vergadering opsta om de aandacht te verzoeken; te meer daar dit thans geschiedt naar aanleiding van een even belangrijke als welsprekende rede, zooeven uit een zoo overbevoegden mond gevloeid.

De ontwikkeling der denkbeelden in welker richting wij ons heden avond hebben bewogen en de overweging, dat in een vergadering zoo zwak bezet als deze iedere aanwezige een coëfficient is van belang, sporen mij aan over dezen schijn van donquichotterie heen te stappen.

De geachte spreker van heden avond plaatste zich bij de

beoordeeling van het ontegenzeggelijk belangrijke vraagstuk op een maatschappelijk paedagogisch standpunt, op het standpunt van „het nut van het algemeen.” Dit is dan ook de plaats van waar men de onderwerpelijke quaestie heeft te beschouwen, maar het legerbestuur, dat niet in de eerste en zelfs niet in een voorname plaats zich ten doel moet stellen de wetenschappelijke opvoeder van het volk te wezen; het legerbestuur, dat gedrukt door de loodzware taak met gebrekkige middelen de belangen der landsdefensie te behartigen, dat legerbestuur mag, hoe wenschelijk het overigens wezen moge, de eerste grondbeginselen van wetenschap, die dringende behoefte voor het maatschappelijk leven, — zooals de geachte spreker het genoemd heeft, — te verspreiden; het mag het niet op zijn weg achten hiertoe het initiatief te nemen.

Het heeft dan ook naar mijn oordeel met het verbod om het militie-kader aan de diensten te onttrekken om zijn krachten ten bate van het herhalings-onderwijs aan te wenden met voortreffelijke juistheid de als het ware door zijn natuur aangewezen positie ingenomen.

Dat herhalings-onderwijs, waarvan niemand in algemeen maatschappelijken zin het nut zal in twijfel trekken, is in streng militaire opvatting, voor het leger veeleer in tegenspraak met zijn reden van bestaan, dan dat het er een factor van zou uitmaken. Ik zal niet ontkennen, Mijnheer de President, dat de intellectueele ontwikkeling van den soldaat niet in nauw verband staat met zijn praktische waarde, zooals door den geachten spreker met een citaat van Van Mulken is in herinnering gebracht, maar is intellectueele ontwikkeling met opzicht tot de meest ideale vruchten zelfs van een vijf maanden herhalings-onderwijs wel veel meer dan een phrase? Wat stelt dat onderwijs zich hoofdzakelijk ten doel? Een ieder lezen en schrijven te leeren. Het kunnen lezen en schrijven dat is toch de maastaf, het gegeven, dat we ook heden avond weder als slagboom tusschen ontwikkelden en niet-ontwikkelden gebruiken zagen. De kennis van het lezen echter is voor de standen, waaruit wij onze soldaten recruteeren, feitelijk weinig meer dan een gemak in de samenleving, en zij zou eerst dan krachtig hulpmiddel

tot ontwikkeling worden, wanneer er werkelijk ook gelezen werd. Het is te kort geleden, en ik heb te lang in een kazerne gewoond en geleefd om niet zeer goed te weten, dat men geen groote onnauwkeurigheid begaat, wanneer men eenvoudig aanneemt, dat niet een enkele soldaat ooit een boek in de hand neemt. „Dat is een feit en meer waard dan een mud redeneering.” Ik zou hun, die in deze zaken belang mochten stellen, kunnen raden eens inzage te nemen van de aantekeningen van uitgegeven boekwerken uit hier en daar bestaande cantine-bibliotheken; men zal dan bewaarheid vinden wat ik zoo even zeide, en tevens opmerken, dat zelfs 80 tot 90 percent van de onderofficieren en korporaals nimmer een boek in handen neemt. Voor hen, die in mindere rangen meer voortdurend en innig met den troep in aanraking kwamen, zal een gelijklopende ondervinding hier wellicht ieder nader onderzoek overbodig maken.

Het is duidelijk, dat de kennis van het lezen voor hen, die niet lezen, weinig meer is dan een gemak in de samenleving en afgescheiden van dat gemak, was het aanleeren van die wetenschap voor hen slechts *l'art pour l'art*, en geen wezenlijk hulpmiddel tot beschaving en ontwikkeling.

De soldaten, die lezen kunnen, bepalen er zich toe op hun zondagswandeling door de straten slenterend hardop de woorden te lezen en te zeggen, die ze op uithangborden en aanplakbilletten tegenkomen. De snuggersten koopen aan een stalletje „Het gevallen meisje, op een aangename wijs.” Zou daar dan die verhooging van praktische waarde uit voortvloeien? Ik verwacht voor onze miliciens meer nuttige ontwikkeling en verhooging van praktische waarde van den dagelijkschen omgang met elkaar, met de oudere soldaten en met het kader, dan van het herhalings-onderwijs.

Wat de geachte spreker van de bestaande huishoudelijke school heeft gezegd was in afkeurenden zin, eer te weinig dan te veel. De sterk geflatteerde en rooskleurige verslagen, die van de resultaten jaarlijks worden opgemaakt, kunnen slechts op fantastische vooringenomenheid ook flatterend werken.

De huishoudelijke school, die gedurende de koude wintermaanden bovendien een aantal onderofficieren aan den wachtdienst

en aan de overige corvee-diensten onttrekt, levert nagenoeg geheel geen resultaten, en het gezond verstand in die mindere rangen zal zich er dan ook steeds zwijgend tegen blijven verzetten, dat er ter wille van een zoo schamele vischvangst zooveel water troebel wordt gemaakt. Zou men meenen, dat het niet de moeite loonde eens aan den soldaat zelf, of bijv. aan een zeker beste derde deel der soldaten te vragen wat *zij* wel van dat onderwijs denken? Vraagt men het aan de onderofficieren, waarvan er toch een goed deel als onderwijzer met de huishoudelijke school nauw in aanraking kwamen, dan klinkt het *à-c une éloquence qui se moque de l'éloquence* uit vijftien, twintig monden: „Onmogelijke donderderij.”

In het historisch overzicht dat de geachte spreker van het kazerne-onderwijs heeft gegeven, zou ik nog de jongste poging tot verbetering willen noemen: de toevoeging van een sergeant-onderwijzer aan de formatie van het bataljon infanterie. De minsten onder hen hebben geschiktheid tot het geven van onderwijs, en aangezien vier en meer onderofficieren voor zoo'n wintercursus willekeurig uit de compagnieën genomen, volmaakt dezelfde werkzaamheden verrichten, kan deze poging tot verbetering van het schoolonderwijs geacht worden, te hebben schipbreuk geleden.

Die sergeant-onderwijzer heeft gedurende zeven maanden van het jaar letterlijk niets uit te voeren. Volgens de reglementen heet het, dat hij de adjudanten-onderofficier in hun administratieve werkzaamheden behulpzaam is, maar dezen hebben zelf niet weinig, maar *nietmate* weinig te verrichten. Wanneer ik nu gedurende de zomermaanden die adjudant-onderofficier en die sergeant-onderwijzer in verveling door de kazerne zie loopen, dan erger ik mij minder om dit feit, dan wel omdat men naast het onderhouden en duur betalen van een overbodigen adjudant-onderofficier, van een overbodigen sergeant-instructeur der scherp-schutters, van een overbodigen sergeant-onderwijzer, steeds nuttige verbeteringen — ik noem o. a. het bereiden maken van een aantal compagnies-commandanten bij de infanterie — afwijst met het alles overstemmende en ten slotte alles verdoovende „geen geld”. Zie, Mijnheer de Voorzitter, dat kan mij leed doen.

Keer ik nu nog even meer bepaaldelijk tot de gehouden voor-

dracht terug, dan komt hetgeen ik wilde opmerken in substantie hier op neer: dat ik geheel in tegenstelling met den geest van Mr. Kerdijk's rede van oordeel ben, dat zoo de verspreiding van het lager onderwijs ook al staatszorg is, dit toch in geen geval moet gerangschikt worden onder de bemoeiingen van het leger.

Niet de veerman, zeide spr., maar de eigenaar van het veer is verantwoordelijk, indien de draagkracht van de pont te gering is tot eene behoorlijke voorziening in den dienst. In onze Staatsinstelling is echter de eigenaar van het onderwijsveer een andere dan de Minister van Oorlog. Het legerbestuur heeft ten aanzien van het herhalingsonderwijs de gedragslijn te nemen, die het ook met het godsdienstonderwijs volgt. Het moet aan het civiel-gezag, — ik druk hier op het civiel-gezag — de ruimte, de gelegenheid, de medewerking verleenen, waar dit het goed mocht vinden de 3e alinea van art. 194 (1) ook in de kazerne toe te passen. En om niet verkeerd begrepen te worden voeg ik erbij, dat ik dit van een civiel standpunt wenschelijk zou vinden.

Dit beginsel dan voor oogen houdende zal het duidelijk zijn, dat er ten slotte voor mij slechts een verwijderd verband kan bestaan tusschen het beoefenen van de krijgswetenschap en de niettemin belangwekkende verhandeling van den geachten spreker van heden avond.

De heer KERDIJK. Mijn eerste vraag in antwoord aan den vorigen spreker is, of hij zich bij sommige zijner beschouwingen niet te veel heeft laten beheerschen door den bestaanden toestand. Hij erkende, dat ik dien eerder in te zachte dan in te schelle kleuren had afgemaald; mag hij dan op het kazerne-onderwijs, zooals het is, zich beroepen voor de uitspraak, dat er geen heil te verwachten valt van dit onderwijs, zooals het wezen kan en moet?

Het gezegde van generaal Van Mulken, dat de practische waarde van den soldaat in verband staat met den graad van diens intellectueele ontwikkeling, niet veel meer dan een

(1) Er wordt overal in het Rijk van overheidswege voldoende openbaar lager onderwijs gegeven.

phrase noemend, wees die spreker op zijn ervaring van het leven in de kazerne, waar een soldaat, die leest, schier even zeldzaam is als een witte raaf. De juistheid dezer bewering kan ik evenmin toegeven als betwisten. Wat ik weet — de alom bestaande en veelal gretig gebruikte volksleesbibliotheken bewijzen het — is, dat er gelezen wordt, in stad en in dorp, door velen uit diezelfde kringen, waartoe onze miliciens behooren. En wat ik als mijne stellige overtuiging moet handhaven, is dat een groote dienst bewezen wordt aan wie in staat wordt gesteld, met vrucht een boek ter hand te nemen.

Een verwijt is mij gemaakt van de groote beteekenis, die aan de kennis van lezen en schrijven door mij wordt gehecht. Welnu, met nadruk aarzel ik niet te verklaren, dat aan het lezen door mij, mits onderwezen naar den vollen eisch, waarde wordt gehecht boven elk ander leervak, omdat ik daarin het voertuig zie van kennis en ontwikkeling beide. Nu moge het ondoenlijk zijn, aan de miliciens dit onderwijs te geven in den hoogsten zin — is dat een reden om het niet als een verblijvende winst te beschouwen, indien het zoo goed mogelijk wordt verstrekt? Men raadplege de jaarverslagen eener deugdelijk ingerichte avondschool voor volwassenen, en voorbeelden genoeg zal men er in vinden van hetgeen in een korte spanne tijds kan worden bereikt, vruchten belovend voor gansch het leven.

Trouwens kan ten slotte het verschil tusschen den geachten vorigen spreker en mij zóó groot niet zijn als het schijnt, waar hij slechts loochende, dat de zorg voor dit onderwijs tot de roeping van het legerbestuur behoort, maar met klem verlangde, dat de burgerlijke overheid van haar plicht ook te dezen opzichte zich kwijte en het kazerne-onderwijs voor haar rekening neme. Aldus had hij niet kunnen spreken, indien hij aan dat onderwijs zelf geen of luttel waarde hechtte.

Of nu het departement van oorlog dan wel dat van binnenslandsche zaken de leiding op zich neemt en met den last der kosten wordt bezwaard — laat mij eerlijk erkennen, dat het mij vrij onverschillig is. De hoofdzaak is, dat de zoo noodige centrale leiding niet langer blijve ontbreken, en dat eindelijk ook voor dit volksbelang de koorden der beurs ontsloten worden.

Opkomen evenwel moet ik tegen de stelling, dat het legerbestuur ten onrechte met deze zorg is belast. Men houde het mij ten goede, dat in mijn schatting het gezag van een man als wijlen den minister Van Mulken door den vorigen spreker niet is ondermijnd. Doch al was dat het geval, al kon hier inderdaad van een eigenlijk militair belang geen sprake zijn, dan nog zou het ruimere standpunt, waarop ik in mijn rede uitdrukkelijk mij heb geplaatst, mij onaantastbaar schijnen. Het legerbestuur zoomin als eenig ander orgaan van het leven der staatsgemeenschap leidt een bestaan op zichzelf, uitsluitend aan één bijzondere taak gewijd. Alle vormen die organen één samenhangend geheel; elk hunner met een in 't bijzonder aangewezen taak, maar tevens het eene zoo goed als het andere dienstbaar aan de algemeene belangen van individuen en gemeenschap; alle verplicht die belangen te behartigen, voorzoover dit mogelijk is op het veld, waarop zij arbeiden. Hoe zou dan de roeping van het legerbestuur kunnen worden miskend, waar verlangd wordt, dat het medewerke tot het verspreiden van kennis, waardoor naar eens ieders oordeel het algemeen welzijn wordt bevorderd?

Wie trouwens van dezen eisch mij een grief make, zeker niet de tegenwoordige minister van oorlog, die mijn voorheen toegelicht voorstel van reorganisatie twee jaren geleden aanlokkelijk genoeg achtte om een onderzoek te doen instellen naar de kosten, welke het zou na zich slepen. Een som van f50.000 'sjaars bleek er voor te worden vereischt; en daarvoor deinsde de regeering terug. Wat zal ik er van zeggen? Jaar op jaar worden millioenen schats aan het volksonderwijs ten offer gebracht, en de laatste zal ik zijn om dat te betreuren; maar mag niet worden gevraagd, of naast dat offer een betrekkelijk zoo gering bedrag een overwegend bezwaar heeten moet tegen een hervorming, waarvan de wenschelijkheid en doelmatigheid niet worden betwist?

Zeker geen bijzonder hoogen dunk heb ik van de bereidvaardigheid der volksvertegenwoordiging om gelden beschikbaar te stellen ten behoeve van het onderwijs buiten hetgeen tot uitvoering van wettelijke voorschriften wordt geëischt; maar

werd door de regeering de toestand van het kazerne-onderwijs bloot gelegd, ik weiger voorshands te gelooven, dat haar poging, om de noodige geldmiddelen ter verbetering te erlangen, zou schipbreuk lijden. Even zeker worden allermintst de raadslieden der kroon door mij benijd om de loodzware taak, die op hun schouders rust; doch haast zou ik den bewindsman kunnen benijden, die zichzelven de gelegenheid kan verschaffen, met zóóveel overtuigingsstukken als hij vermag te verzamelen, een gewichtig belang te bepleiten en een maatregel te verdedigen, waardoor en het leger als zoodanig en staat en maatschappij beide, duizenden hunner minstbedeelde leden, zouden worden gebaat.

De heer ROBIDÉ VAN DER AA. Ik wensch enkele opmerkingen te maken naar aanleiding der beschouwingen van den heer von Schmid. Zijn oordeel komt hierop neder. Hij meent, dat het niet de taak is van het legerbestuur om voor het lager onderwijs der militairen te zorgen; wel is hij er niet tegen, dat dit onderwijs gegeven worde, maar hij acht het niet in het belang van het leger.

Tegenover die bewering wensch ik een geschiedkundig feit te stellen uit onzen tijd.

Tegen het einde van den korten maar bloedigen oorlog tusschen Pruisen en Oostenrijk in 1866 bracht ik eenige weken door in een Boheemsche badplaats. Na het sluiten van den vrede moest het Pruisische leger Boheme ontruimen en daar het oosten van dat schoone land reeds zooveel door den oorlog geleden had, geschiedde die ontruiming grootendeels in westelijke richting. Daardoor had ik in den eersten tijd van mijn verblijf te Carlsbad de gelegenheid, veel Pruisische officieren te ontmoeten. Later kwamen de gewonde Oostenrijksche en Saksische officieren in Carlsbad bijeen. Ook met hen kwam ik in aanraking en van de beide, kort te voren vijandig tegen elkander overstaande partijen was het oordeel eenstemmig, dat de reden, waarom de Pruisen zoo snel de overwinning op de Oostenrijkers hadden behaald, niet alleen gezocht moet worden in de uitstekende hoedanigheid van het Zündnadelgeweer, maar vooral in het goede volksonderwijs in Pruisen. En inderdaad was dan ook

algemeen de overtuiging: *der Preussische Schulmeister hat gesiegt*. Te ontkennen is het dan ook niet, dat de intelligentie van den soldaat een groote macht is en daarom meen ik, dat het legerbestuur zijn zorg aan het lager onderwijs der militairen niet mag onttrekken, dat zulks niet slechts een algemeen volksbelang is, maar in groote mate ook strekt tot verhooging van het gehalte der troepen.

De Heer W. Pop. Mijnheer de Voorzitter! Het zou vermoedelijk niet in mij opgekomen zijn heden avond het woord te vragen, indien ik daartoe niet geleid werd door de opmerking van den vorigen spreker. Hij, toch, gaf ons te verstaan, dat de Duitsche schoolmeester *de* oorzaak is geweest van de overwinning der Pruisen bij Sadowa. Ik geloof, dat wanneer men van phrasen spreken mag, deze uitspraak een phrase zou blijken te zijn.

Ik weet zeer wel, dat de Oostenrijkers den onvolmaakten toestand hunner militaire instellingen niet willende erkennen, getracht hebben dien voortreffelijken Duitschen schoolmeester als de oorzaak van hunne herhaalde nederlagen op den voorgrond te stellen (1) (wat door de publieke opinie dan ook langen tijd als zoodanig is aangenomen); maar ik weet ook, dat een onpartijdige beoordeeling der feiten en toestanden ons geheel andere redenen heeft aan de hand gedaan, en dat dientengevolge de militaire wereld die phrase van den Duitschen schoolmeester sedert lang niet meer heeft kunnen toegeven. Hoe verder men dan ook van de gebeurtenissen van het jaar '66 verwijderd is, des te meer leert men inzien, dat de Duitsche schoolmeester slechts in zeer geringe mate bij de overwinningen der Pruisen betrokken is.

(1) Dit blijkt bijv. ten duidelijkste uit de onderhandelingen, die gedurende de jaren '66 tot '70 tusschen het Oostenrijksche en Fransche hof over een of- en defensief verbond tegen de toenemende machtsontwikkeling van den Pruisischen staat gevoerd zijn en waarbij de Graaf von Beust er bij iedere gelegenheid weder op terugkomt, dat zoolang de reorganisatie der Oostenrijksche militaire instellingen niet voltooid is, hij aan een ondersteuning van Frankrijk tegen Pruisen niet denken kan. Van een wijziging in de regeling van het onderwijs wordt daar nimmer gesproken.

Maar (en hiermede wend ik mij tot den heer Kerdijk) aangenomen, dat de intelligente soldaat een hoogere waarde heeft dan de niet ontwikkelde — en ik verklaar al dadelijk, dat ik geen oogenblik zou aarzelen deze stelling te onderschrijven — dan meen ik toch te mogen vragen of die intelligentie niet reeds aanwezig moet zijn op het oogenblik, dat de milicien onder de wapenen komt. Indien men toch met de ontwikkeling zijner verstandelijke vermogens eerst beginnen kan, wanneer hij reeds in dienst is, dan zal het, lettende op den korten tijd die hiertoe beschikbaar is, inderdaad te laat zijn om van de mogelijk door hem te verwerven intelligentie bij zijne vorming tot soldaat goede resultaten te verkrijgen.

Onlangs werd er nog in een der tijdschriften, ik meen in de *Revue de Cavalerie*, op gewezen hoe verkeerd men doet door in het leger aan de onderwijs-quaestie een te groote waarde te hechten. De schrijver van dat artikel wijst er op hoe nadeelig het is, dat in Frankrijk het kader, geen tijd meer voor zich zelf hebbende, voortdurend met de boeken onder den arm van de eene conférence naar de andere gaat; dat de rekruten, in plaats van hun équipement in orde te maken, hun tijd besteden aan het schrijven van dictaten en het maken van oefeningen; terwijl daár, waar de gelegenheid het beste is om de jeugdige hersenen de voor hen noodige kennis in te prenten, de tijd verspild wordt met oefeningen in de Rekruten- en Compagnieschool, tengevolge der oprichting van de „bataillons scolaires.”

Zeër zeker heeft de onderwijs-quaestie hooge waarde, en verdient daarom ons aller belangstelling, maar ik vraag den heer Kerdijk, of hij ook niet van meening is, dat het onderwijs in het leger toch werkelijk niet *hoofdzaak* is. En, wil ik dien geächten spreker nog vragen, zou het nu niet van groote inconsequentie blijk geven, indien de staat — dat orgaan van het gemeenschappelijk belang —, die eerst, door geen leerplicht te willen invoeren, de beste gelegenheid om meer ontwikkelde burgers te vormen, voorbij heeft laten gaan, later moeite noch kosten zou sparen om — doch nu op gebrekkige wijze — te verkrijgen, wat men vroeger veronachtzaamd heeft. Want men houde hierbij wel in het oog, dat het niet zoo gemakkelijk is

goede resultaten te verkrijgen, indien men met het geven van onderwijs wacht tot de miliciens onder de wapenen komen, daar hunne gedurende 20 jaar braak liggende hersenen dan uiterst moeilijk te bewerken zijn.

De heer KERDIJK. Niet andermaal zou ik beslag leggen op het geduld der vergadering, indien niet de laatste spreker met zijn vraag rechtstreeks tot mij zich had gewend. Of ook ik het niet als een grove inconsequentie beschouw, bij volwassenen gebrekkig in te halen wat in de kinderjaren niet zou zijn verzuimd, indien de staat aan het kind de helpende hand had gereikt door zijn dwingend gebod? Zonder eenigen twijfel. Tenzij ik voorheen al zeer onduidelijk mij heb uitgedrukt, moet een ieder in deze vergadering daarvan overtuigd zijn. Bezig de scherpste bewoordingen om het ontbreken van den wettelijken leerplicht hier te lande af te keuren, en ik ben bereid ze tot de mijne te maken. Reeds 15 jaren geleden sprong ik voor de invoering van dien leerplicht in de bres met de zwakke kracht, maar met al den ernst en al de liefde voor volksontwikkeling, die in mij waren. Maar zoo die eisch niet wordt ingewilligd, zoo zijn bevrediging ligt in een vermoedelijk ver verschiet, en zoo helaas, de verwachting moet worden uitgesproken, dat nog vrij wat keeren het geboomte zijn gebladerte verliezen zal, vóórdat het zoover komt?

Gesteld overigens, de vrome wensch van leerplicht werd eindelijk vervuld, en de lagere school werd werkelijk tot het twaalfde jaar bezocht door alle kinderen des volks — zou men meenen, dat er dan aan herhalings-onderwijs voor velen onder de miliciens geen behoefte meer zou bestaan? Waarlijk, minder gewaagd schijnt mij de stelling, dat het dan eerst recht vruchtdragend zou kunnen zijn, omdat alsdan zou kunnen worden voortgebouwd op den vroeger gelegden grondslag.

De laatste spreker kwam in verzet tegen het sprookje, dat de slag bij Sadowa zou zijn gewonnen door den duitschen schoolmeester. Een sprookje is dat ook in mijn oog. Maar was het de bedoeling van den heer Robidé van der Aa, het ons andermaal op te disschen? Natuurlijk niet. Wat hij betoogde,

was slechts dit, dat de vruchten van den arbeid in de duitsche school één der factoren zijn geweest van de zegepraal der Pruisen. Dit nu is door den laatsten spreker zijnerzijds nadrukkelijk erkend; en zoo mag ik dus ten slotte constateeren, dat in dit opzicht althans volkomen eenstemmigheid het slotaccoord is van dezen avond.

De Voorzitter. Als niemand meer het woord verlangt, dan herhaal ik bij het sluiten der vergadering onzen dank aan den heer Kerdijk, en breng dien tevens aan de heeren die aan het debat hebben deelgenomen en aldus de belangrijkheid der voordracht hebben verhoogd.

De vergadering wordt gesloten.

De Secretaris,

G. N. H. SCHULTZ VAN HAEGEN.

Bijlage A.

De vesting Holland

Schaal 1:600000

N O O R D
Z E E

Z E E

VERKLARING.

- I II III** Verdedigingsstellingen
1.2.3.4.5.6. de Nieuwe Holl. wat. linie
1.2.3. het Kustfront
1.2.3.4 de Stelling in Amsterdam

VERKLARING.

- I H III Verdedigingsstellingen
- 1.2.3.4.5.6. de Nieuwe Holl. wal. linie
- 1.2.3. het Kustfront
- 1.2.3.4. de Stelling v. Amsterdam
- 1.2.3.4.5.6.7.8.9.10.11.12.13.14.15.16.17.18.19.20.21.22.23.24.25.26.27.28.29.30.31.32.33.34.35.36.37.38.39.40.41.42.43.44.45.46.47.48.49.50.51.52.53.54.55.56.57.58.59.60.61.62.63.64.65.66.67.68.69.70.71.72.73.74.75.76.77.78.79.80.81.82.83.84.85.86.87.88.89.90.91.92.93.94.95.96.97.98.99.100.101.102.103.104.105.106.107.108.109.110.111.112.113.114.115.116.117.118.119.120.121.122.123.124.125.126.127.128.129.130.131.132.133.134.135.136.137.138.139.140.141.142.143.144.145.146.147.148.149.150.151.152.153.154.155.156.157.158.159.160.161.162.163.164.165.166.167.168.169.170.171.172.173.174.175.176.177.178.179.180.181.182.183.184.185.186.187.188.189.190.191.192.193.194.195.196.197.198.199.200.201.202.203.204.205.206.207.208.209.210.211.212.213.214.215.216.217.218.219.220.221.222.223.224.225.226.227.228.229.230.231.232.233.234.235.236.237.238.239.240.241.242.243.244.245.246.247.248.249.250.251.252.253.254.255.256.257.258.259.260.261.262.263.264.265.266.267.268.269.270.271.272.273.274.275.276.277.278.279.280.281.282.283.284.285.286.287.288.289.290.291.292.293.294.295.296.297.298.299.300.301.302.303.304.305.306.307.308.309.310.311.312.313.314.315.316.317.318.319.320.321.322.323.324.325.326.327.328.329.330.331.332.333.334.335.336.337.338.339.340.341.342.343.344.345.346.347.348.349.350.351.352.353.354.355.356.357.358.359.360.361.362.363.364.365.366.367.368.369.370.371.372.373.374.375.376.377.378.379.380.381.382.383.384.385.386.387.388.389.390.391.392.393.394.395.396.397.398.399.400.401.402.403.404.405.406.407.408.409.410.411.412.413.414.415.416.417.418.419.420.421.422.423.424.425.426.427.428.429.430.431.432.433.434.435.436.437.438.439.440.441.442.443.444.445.446.447.448.449.450.451.452.453.454.455.456.457.458.459.460.461.462.463.464.465.466.467.468.469.470.471.472.473.474.475.476.477.478.479.480.481.482.483.484.485.486.487.488.489.490.491.492.493.494.495.496.497.498.499.500.501.502.503.504.505.506.507.508.509.510.511.512.513.514.515.516.517.518.519.520.521.522.523.524.525.526.527.528.529.530.531.532.533.534.535.536.537.538.539.540.541.542.543.544.545.546.547.548.549.550.551.552.553.554.555.556.557.558.559.560.561.562.563.564.565.566.567.568.569.570.571.572.573.574.575.576.577.578.579.580.581.582.583.584.585.586.587.588.589.590.591.592.593.594.595.596.597.598.599.600.601.602.603.604.605.606.607.608.609.610.611.612.613.614.615.616.617.618.619.620.621.622.623.624.625.626.627.628.629.630.631.632.633.634.635.636.637.638.639.640.641.642.643.644.645.646.647.648.649.650.651.652.653.654.655.656.657.658.659.660.661.662.663.664.665.666.667.668.669.670.671.672.673.674.675.676.677.678.679.680.681.682.683.684.685.686.687.688.689.690.691.692.693.694.695.696.697.698.699.700.701.702.703.704.705.706.707.708.709.710.711.712.713.714.715.716.717.718.719.720.721.722.723.724.725.726.727.728.729.730.731.732.733.734.735.736.737.738.739.740.741.742.743.744.745.746.747.748.749.750.751.752.753.754.755.756.757.758.759.760.761.762.763.764.765.766.767.768.769.770.771.772.773.774.775.776.777.778.779.780.781.782.783.784.785.786.787.788.789.790.791.792.793.794.795.796.797.798.799.800.801.802.803.804.805.806.807.808.809.810.811.812.813.814.815.816.817.818.819.820.821.822.823.824.825.826.827.828.829.830.831.832.833.834.835.836.837.838.839.840.841.842.843.844.845.846.847.848.849.850.851.852.853.854.855.856.857.858.859.860.861.862.863.864.865.866.867.868.869.870.871.872.873.874.875.876.877.878.879.880.881.882.883.884.885.886.887.888.889.890.891.892.893.894.895.896.897.898.899.900.901.902.903.904.905.906.907.908.909.910.911.912.913.914.915.916.917.918.919.920.921.922.923.924.925.926.927.928.929.930.931.932.933.934.935.936.937.938.939.940.941.942.943.944.945.946.947.948.949.950.951.952.953.954.955.956.957.958.959.960.961.962.963.964.965.966.967.968.969.970.971.972.973.974.975.976.977.978.979.980.981.982.983.984.985.986.987.988.989.990.991.992.993.994.995.996.997.998.999.1000.1001.1002.1003.1004.1005.1006.1007.1008.1009.1010.1011.1012.1013.1014.1015.1016.1017.1018.1019.1020.1021.1022.1023.1024.1025.1026.1027.1028.1029.1030.1031.1032.1033.1034.1035.1036.1037.1038.1039.1040.1041.1042.1043.1044.1045.1046.1047.1048.1049.1050.1051.1052.1053.1054.1055.1056.1057.1058.1059.1060.1061.1062.1063.1064.1065.1066.1067.1068.1069.1070.1071.1072.1073.1074.1075.1076.1077.1078.1079.1080.1081.1082.1083.1084.1085.1086.1087.1088.1089.1090.1091.1092.1093.1094.1095.1096.1097.1098.1099.1100.1101.1102.1103.1104.1105.1106.1107.1108.1109.1110.1111.1112.1113.1114.1115.1116.1117.1118.1119.1120.1121.1122.1123.1124.1125.1126.1127.1128.1129.1130.1131.1132.1133.1134.1135.1136.1137.1138.1139.1140.1141.1142.1143.1144.1145.1146.1147.1148.1149.1150.1151.1152.1153.1154.1155.1156.1157.1158.1159.1160.1161.1162.1163.1164.1165.1166.1167.1168.1169.1170.1171.1172.1173.1174.1175.1176.1177.1178.1179.1180.1181.1182.1183.1184.1185.1186.1187.1188.1189.1190.1191.1192.1193.1194.1195.1196.1197.1198.1199.1200.1201.1202.1203.1204.1205.1206.1207.1208.1209.1210.1211.1212.1213.1214.1215.1216.1217.1218.1219.1220.1221.1222.1223.1224.1225.1226.1227.1228.1229.1230.1231.1232.1233.1234.1235.1236.1237.1238.1239.1240.1241.1242.1243.1244.1245.1246.1247.1248.1249.1250.1251.1252.1253.1254.1255.1256.1257.1258.1259.1260.1261.1262.1263.1264.1265.1266.1267.1268.1269.1270.1271.1272.1273.1274.1275.1276.1277.1278.1279.1280.1281.1282.1283.1284.1285.1286.1287.1288.1289.1290.1291.1292.1293.1294.1295.1296.1297.1298.1299.1300.1301.1302.1303.1304.1305.1306.1307.1308.1309.1310.1311.1312.1313.1314.1315.1316.1317.1318.1319.1320.1321.1322.1323.1324.1325.1326.1327.1328.1329.1330.1331.1332.1333.1334.1335.1336.1337.1338.1339.1340.1341.1342.1343.1344.1345.1346.1347.1348.1349.1350.1351.1352.1353.1354.1355.1356.1357.1358.1359.1360.1361.1362.1363.1364.1365.1366.1367.1368.1369.1370.1371.1372.1373.1374.1375.1376.1377.1378.1379.1380.1381.1382.1383.1384.1385.1386.1387.1388.1389.1390.1391.1392.1393.1394.1395.1396.1397.1398.1399.1400.1401.1402.1403.1404.1405.1406.1407.1408.1409.1410.1411.1412.1413.1414.1415.1416.1417.1418.1419.1420.1421.1422.1423.1424.1425.1426.1427.1428.1429.1430.1431.1432.1433.1434.1435.1436.1437.1438.1439.1440.1441.1442.1443.1444.1445.1446.1447.1448.1449.1450.1451.1452.1453.1454.1455.1456.1457.1458.1459.1460.1461.1462.1463.1464.1465.1466.1467.1468.1469.1470.1471.1472.1473.1474.1475.1476.1477.1478.1479.1480.1481.1482.1483.1484.1485.1486.1487.1488.1489.1490.1491.1492.1493.1494.1495.1496.1497.1498.1499.1500.1501.1502.1503.1504.1505.1506.1507.1508.1509.1510.1511.1512.1513.1514.1515.1516.1517.1518.1519.1520.1521.1522.1523.1524.1525.1526.1527.1528.1529.1530.1531.1532.1533.1534.1535.1536.1537.1538.1539.1540.1541.1542.1543.1544.1545.1546.1547.1548.1549.1550.1551.1552.1553.1554.1555.1556.1557.1558.1559.1560.1561.1562.1563.1564.1565.1566.1567.1568.1569.1570.1571.1572.1573.1574.1575.1576.1577.1578.1579.1580.1581.1582.1583.1584.1585.1586.1587.1588.1589.1590.1591.1592.1593.1594.1595.1596.1597.1598.1599.1600.1601.1602.1603.1604.1605.1606.1607.1608.1609.1610.1611.1612.1613.1614.1615.1616.1617.1618.1619.1620.1621.1622.1623.1624.1625.1626.1627.1628.1629.1630.1631.1632.1633.1634.1635.1636.1637.1638.1639.1640.1641.1642.1643.1644.1645.1646.1647.1648.1649.1650.1651.1652.1653.1654.1655.1656.1657.1658.1659.1660.1661.1662.1663.1664.1665.1666.1667.1668.1669.1670.1671.1672.1673.1674.1675.1676.1677.1678.1679.1680.1681.1682.1683.1684.1685.1686.1687.1688.1689.1690.1691.1692.1693.1694.1695.1696.1697.1698.1699.1700.1701.1702.1703.1704.1705.1706.1707.1708.1709.1710.1711.1712.1713.1714.1715.1716.1717.1718.1719.1720.1721.1722.1723.1724.1725.1726.1727.1728.1729.1730.1731.1732.1733.1734.1735.1736.1737.1738.1739.1740.1741.1742.1743.1744.1745.1746.1747.1748.1749.1750.1751.1752.1753.1754.1755.1756.1757.1758.1759.1760.1761.1762.1763.1764.1765.1766.1767.1768.1769.1770.1771.1772.1773.1774.1775.1776.1777.1778.1779.1780.1781.1782.1783.1784.1785.1786.1787.1788.1789.1790.1791.1792.1793.1794.1795.1796.1797.1798.1799.1800.1801.1802.1803.1804.1805.1806.1807.1808.1809.1810.1811.1812.1813.1814.1815.1816.1817.1818.1819.1820.1821.1822.1823.1824.1825.1826.1827.1828.1829.1830.1831.1832.1833.1834.1835.1836.1837.1838.1839.1840.1841.1842.1843.1844.1845.1846.1847.1848.1849.1850.1851.1852.1853.1854.1855.1856.1857.1858.1859.1860.1861.1862.1863.1864.1865.1866.1867.1868.1869.1870.1871.1872.1873.1874.1875.1876.1877.1878.1879.1880.1881.1882.1883.1884.1885.1886.1887.1888.1889.1890.1891.1892.1893.1894.1895.1896.1897.1898.1899.1900.1901.1902.1903.1904.1905.1906.1907.1908.1909.1910.1911.1912.1913.1914.1915.1916.1917.1918.1919.1920.1921.1922.1923.1924.1925.1926.1927.1928.1929.1930.1931.1932.1933.1934.1935.1936.1937.1938.1939.1940.1941.1942.1943.1944.1945.1946.1947.1948.1949.1950.1951.1952.1953.1954.1955.1956.1957.1958.1959.1960.1961.1962.1963.1964.1965.1966.1967.1968.1969.1970.1971.1972.1973.1974.1975.1976.1977.1978.1979.1980.1981.1982.1983.1984.1985.1986.1987.1988.1989.1990.1991.1992.1993.1994.1995.1996.1997.1998.1999.2000.2001.2002.2003.2004.2005.2006.2007.2008.2009.2010.2011.2012.2013.2014.2015.2016.2017.2018.2019.2020.2021.2022.2023.2024.2025.2026.2027.2028.2029.2030.2031.2032.2033.2034.2035.2036.2037.2038.2039.2040.2041.2042.2043.2044.2045.2046.2047.2048.2049.2050.2051.2052.2053.2054.2055.2056.2057.2058.2059.2060.2061.2062.2063.2064.2065.2066.2067.2068.2069.2070.2071.2072.2073.2074.2075.2076.2077.2078.2079.2080.2081.2082.2083.2084.2085.2086.2087.2088.2089.2090.2091.2092.2093.2094.2095.2096.2097.2098.2099.2100.2101.2102.2103.2104.2105.2106.2107.2108.2109.2110.2111.2112.2113.2114.2115.2116.2117.2118.2119.2120.2121.2122.2123.2124.2125.2126.2127.2128.2129.2130.2131.2132.2133.2134.2135.2136.2137.2138.2139.2140.2141.2142.2143.2144.2145.2146.2147.2148.2149.2150.2151.2152.2153.2154.2155.2156.2157.2158.2159.2160.2161.2162.2163.2164.2165.2166.2167.2168.2169.2170.2171.2172.2173.2174.2175.2176.2177.2178.2179.2180.2181.2182.2183.2184.2185.2186.2187.2188.2189.2190.2191.2192.2193.2194.2195.2196.2197.2198.2199.2200.2201.2202.2203.2204.2205.2206.2207.2208.2209.2210.2211.2212.2213.2214.2215.2216.2217.2218.2219.2220.2221.2222.2223.2224.2225.2226.2227.2228.2229.2230.2231.2232.2233.2234.2235.2236.2237.2238.2239.2240.2241.2242.2243.2244.2245.2246.2247.2248.2249.2250.2251.2252.2253.2254.2255.2256.2257.2258.2259.2260.2261.2262.2263.2264.2265.2266.2267.2268.2269.2270.2271.2272.2273.2274.2275.2276.2277.2278.2279.2280.2281.2282.2283.2284.2285.2286.2287.2288.2289.2290.2291.2292.2293.2294.2295.2296.2297.2298.2299.2300.2301.2302.2303.2304.2305.2306.2307.2308.2309.2310.2311.2312.2313.2314.2315.2316.2317.2318.2319.2320.2321.2322.2323.2324.2325.2326.2327.2328.2329.2330.2331.2332.2333.2334.2335.2336.2337.2338.2339.2340.2341.2342.2343.2344.2345.2346.2347.2348.2349.2350.2351.2352.2353.2354.2355.2356.2357.2358.2359.2360.2361.2362.2363.2364.2365.2366.2367.2368.2369.2370.2371.2372.2373.2374.2375.2376.2377.2378.2379.2380.2381.2382.2383.2384.2385.2386.2387.2388.2389.2390.2391.2392.2393.2394.2395.2396.2397.2398.2399.2400.2401.2402.2403.2404.2405.2406.2407.2408.2409.2410.2411.2412.2413.2414.2415.2416.2417.2418.2419.2420.2421.2422.2423.2424.2425.2426.2427.2428.2429.2430.2431.2432.2433.2434.2435.2436.2437.2438.2439.2440.2441.2442.2443.2444.2445.2446.2447.2448.2449.2450.2451.2452.2453.2454.2455.2456.2457.2458.2459.2460.2461.2462.2463.2464.2465.2466.2467.2468.2469.2470.2471.2472.2473.2474.2475.2476.2477.2478.2479.2480.2481.2482.2483.2484.2485.2486.2487.2488.2489.2490.2491.2492.2493.2494.2495.2496.2497.2498.2499.2500.2501.2502.2503.2504.2505.2506.2507.2508.2509.2510.2511.2512.2513.2514.2515.2516.2517.2518.2519.2520.2521.2522.2523.2524.2525.2526.2527.2528.2529.2530.2531.2532.2533.2534.2535.2536.2537.2538.2539.2540.2541.2542.2543.2544.2545.2546.2547.2548.2549.2550.2551.2552.2553.2554.2555.2556.2557.2558.2559.2560.2561.2562.2563.2564.2565.2566.2567.2568.2569.2570.2571.2572.2573.2574.2575.2576.2577.2578.2579.2580.2581.2582.2583.2584.2585.2586.2587.2588.2589.2590.2591.2592.2593.2594.2595.2596.2597.2598.2599.2600.2601.2602.2603.2604.2605.2606.2607.2608.2609.2610.2611.2612.2613.2614.2615.2616.2617.2618.2619.2620.2621.2622.2623.2624.26

Bijlage B.

INDEELING

DER

NEDERLANDSCHE BEZETTINGSTROEPEN.

STELLING.	GROEP.	VERDEDIGINGS- WERK.	BETREKKING.	R A N G.
-----------	--------	------------------------	-------------	----------

I. STELLING DER NIEUWE HOLLANDSCHE WATERLINIE. (a)

I. NIEUWE HOLLANDSCHE WATERLINIE.	N A A R D E N.	1.	Groep N A A R D E N. (b)	Stellingcommandant.	Luit.-Gener. of Gen.-Majoor.
				Adjutant.	Kapitein of Luitenant.
				Chef van den Staf.	Hoofdoffic. van den Gen. Staf.
				Adjuncten van den Chef van den Staf.	Kapitein van den Gen. Staf.
				Toegevoegd Off. der Art.	Kapitein of Luitenant van verschillende wapens.
				Comm. van het materieel.	Kolonel, Command. 3e Bat. Vesting-Artillerie.
				Toegev. Off. der Genie.	Lt.-Kol. of Majoor der Art., Comm. voor het materieel in de 1e stelling.
				Chefv.d.Intendancedienst.	Hoofdoff. der Genie, Comm. der Genie in de 1e Stelling.
				Chef v. d. Geneesk. dienst.	Hoofdoff.-Int. in de 1e Stell.
					Dir. Off. v. gezondheid in de 1e Stelling.
				Groepcommandant.	Commandant 1e Reg. Inf.
				Adjutant.	Kap.-Adj. 1e Reg. Inf.
				Toegevoegd Off. der Art.	Comm. 1e Bat. Vest. Art.
				Command. v. h. materieel.	Kapt. of Lt.-Adj. v. h. materieel v. h. 1e Bat. Vest.-Art.
				Toegevoegd Off. der Genie.	Kapitein der Genie.
Naarden, Ronduit.	id.	id.	id.	Chefv.d.Intendancedienst.	Kap.-Intendant of Luitenant.
				Chef v. d. Geneesk. dienst.	Off. van gezondheid 1e kl.
				Commandant.	Commddt. 1e Bat. 1e Reg. Inf.
					Commddt. 2e Comp. 1e Bat. Vest.-Art.
					Commdd. 3e Comp. 1e Bat. Vest.-Art.
					Comm. 1e Comp. 2e Bat. 1e Reg. Inf.
Karnemelksloot.	id.	id.	id.		Comm. 2e Comp. 2e Bat. 1e Reg. Inf.
					Comm. 4e Comp. 1e Bat. Vest. Art.
Voorwerken.	id.	id.	id.		
Uitermeer.	id.	id.	id.		
Hinderdam.	id.	id.	id.		

STERKTE DER BEZETTINGSTROEPEN

INFANTERIE.

VESTINGARTILLERIE.

Nummer van het

Nummer

Regiment.

Bataljon.

Aantal
Compagniën.van het
Bataljon.Aantal
Compagniën.Aantalcompagniën
Genietroepen.*Toelichtingen.*

1e 2e	1e, 2e, 3e, 4e 1e, 2e, 3e, 4e	32	1e, 2e, 3e, 4e 5e, 6e, 7e	28	3
----------	----------------------------------	----	------------------------------	----	---

Aan de verschillende toegevoegde officieren en chefs van diensten in stellingen en groepen kunnen adjudanten en adjuncten worden toegevoegd; als algemeenen regel geldt, dat elk regiments- of bataljonscommandant de regiments- of bataljonsadjutant ter hulpe wordt gegeven.

Daar waar zulks niet uitdrukkelijk anders wordt vermeld, hebben de bataljonscommandanten den rang van Luit.-Kolonel of Majoor; de compagnies-commandanten hebben den rang van kapitein.

1e 1e	1e 2e	4 2	1e	4	2/
----------	----------	--------	----	---	----

(a) Hoofdkwartier Utrecht, in een rijksgebouw op het terrein Damlust.

(b) Hoofdkwartier Muiderberg.

1e	1e	4	1e	1 1/3
		—	1e	2/3
1e	2e	1 1/2	1e	1/2
1e	2e	1	1e	1/2
1e	2e	1 1/2	1e	1/2
		—	1e	1/2

STELLING.	GROEP.	VERDEDIGINGS- WERK.	BETREKKING.	R A N G.
I. NIEUWE HOLLANDSCHE WATERLINIE.	2. NIEUWERSLUIS.	Groep NIEUWERSLUIS. (c)	Groepcommandant.	Command. 2e Bat. 1e Reg. Inf.
			Adjutant.	Luit.-Adj. 2e " 1e " "
			Toegevoegd Off. der Art.	Kapt. d. Art. a. d. K.M.A. (d)
			Command. v. h. materieel.	Kap. of Lt.-Adj. voor het ma-
			Toegevoegd Off. der Genie.	terieel v. h. 2e Bat. Vest. Art.
			Chef van den Intendance-	Kapitein der Genie.
			dienst.	Kap.-Intendant of Luitenant.
	3. UTRECHT.	Groep UTRECHT. (e)	Chef v. d. Geneesk. dienst.	Off. van gezondheid 1e kl.
			Commandant.	Command. 1e Comp. 2e Bat.
			Kijkuit.	Vest.-Art.
			Spion.	Command. 2e Comp. 2e Bat.
			id.	Vest.-Art.
			Nieuwersluis.	Command. 3e Comp. 2e Bat.
			id.	1e Reg. Inf.
			Tienhoven.	Command. 1e Comp. Vesting-
			id.	Genietroepen.
			Maarsseveen.	Command. 3e Comp. 2e Bat.
			id.	Vest.-Art.
			Groepcommandant.	Command. 1e Reg. Inf.
			Adjutant.	Kap.-Adj. 1e " "
			Toegevoegd Off. der Art.	Command. 2e Bat. Vest.-Art.
			Command. v. h. materieel.	Kap. of Lt.-Adj. voor het ma-
			Toegevoegd Off. d. Genie.	terieel v. h. 3e Bat. Vest.-Art.
			Kapitein der Genie.	Kapitein der Genie.
			Chef van den Intendance-	Kap.-Intendant of Luitenant.
			dienst.	Dir. Off. van gez. 2e of 3e kl.
			Chef v. d. Geneesk. dienst.	Comm. 1e Comp. 3e Bat. 1e
			Commandant.	Reg. Inf.
			de Klop.	Command. 1e Comp. 3e Bat.
			de Gagel.	Vest.-Art.
			id.	Command. 2e Comp. 3e Bat.
			Ruigenhoek.	Vest.-Art.
			id.	Comm. 3e Bat. 1e Reg. Inf.
			Blauwkapel.	id.

STERKTE DER BEZETTINGSTROEPEN

INFANTERIE.			VESTINGARTILLERIE.		Aantal compagnieën Genietroepen.	Toelichtingen.
Nummer van het		Aantal Compagniën.	Nummer van het Bataljon.	Aantal Compagniën.		
Regiment.	Bataljon.					
1e	2e	2	2e	3	1/3	(c) Hoofdkwartier Nieuwer- sluis; in een der gebouwen van de pupillenschool.
1e	2e	— — 2 — —	2e 2e 2e 2e 2e	2/3 2/3 1/3 2/3 2/3		(d) Hoofd van onderwijs in de wiskundige vakken.
1e 2e	3e en 4e 1e	8 4	3e en 4e	8	1	(e) Hoofdkwartier in het stationsgebouw Lunetten van den Staatsspoorweg.
1e	3e	1/2 —	3e 3e	1/3 2/3		
1e	3e	1/2	3e	1/2		
1e	3e	1/2	3e	1/2		

I. NIEUWE HOLLANDSCHE WATERLINIE.	STELLING.	VERDEDIGINGS- WERK.	BETREKKING.	R A N G.
	GROEP.			
I. NIEUWE HOLLANDSCHE WATERLINIE.	UTRECHT.	Voordorp.	Commandant.	Command. 3e Comp. 3e Bat. Vest.-Art.
		Bildtstraat.	id.	Command. 1e Comp. 4e Bat. 1e Reg. Inf.
		Hoofddijk.	id.	Command. 4e Comp. 3e Bat. Vest.-Art.
		Vossegat.	id.	Command. 3e Comp. 3e Bat. 1e Reg. Inf.
		Rijnnauwen. Vechten.	id.	Command. 4e Bat. Vest.-Art. Comm. 4e Bat. 1e Reg. Inf.
		Hemeltje.	id.	Command. 3e Comp. 4e Bat. Vest.-Art.
		Overeindsche weg.	id.	Command. 4e Comp. 4e Bat. Vest.-Art.
		Jutfaas.	id.	Command. 4e Comp. 4e Bat. 1e Reg. Inf.
		Lunetten.	id.	Comm. 1e Bat. 4e Reg. Inf.
	4.	Groep VREESWIJK.		
	VREESWIJK.		Groepcommandant.	Comm. 2e Bat. 2e Reg. Inf.
			Adjutant.	Lt.-Adj. 2e Bat. 2e Reg. Inf.
			Toegevoegd Off. der Art.	Kapt. v.d. Comm. v. proefn. (g)
			Command. v. h. materieel.	Kap. of Lt.-Adj. v. het mate- rieel v. h. 5e Bat. Vest.-Art.
			Toegevoegd Off. der Genie.	Kapitein der Genie.
			Chef van den Intendance- dienst.	Kapit.-Intend. of Luitenant.
			Chef v. d. Geneesk. dienst.	Offic. van gezondheid 1e kl.
		Vreeswijk.	Commandant.	Command. 1e Comp. 2e Bat. 2e Reg. Inf.
		Waalsche Wetering.	id.	Command. 1e Comp. 5e Bat. Vesting-Art.
		Korten Uitweg.	id.	Command. 2e Comp. 5e Bat. Vesting-Art.
		Honswijk.	id.	Command. 3e Comp. 2e Bat. 2e Reg. Inf.
		Everdingen.	id.	Comm. 5e Bat. Vesting-Art.
		't Spoel.	id.	Comm. 5e Comp. 5e Bt. V.-Art.

STERKTE DER BEZETTINGSTROEPEN

INFANTERIE.

VESTINGARTILLERIE.

Nummer van het

Aantal
Compagniën.Nummer
van het
Bataljon.Aantal
Compagniën.Aantalcompagniën
Genietroepen.*Toelichtingen.*

1e	3e	1/2	3e	1/2	
1e	4e	1/2	3e	1/2	
		—	3e	2/3	
1e	3e	2	3e	1/3	
1e	4e	1	4e	1	
1e	4e	1	4e	1	
1e	4e	1/2	4e	1/2	
		—	4e	2/3	
1e	4e	1	4e	1/3	
2e	1e	4	4e	1/2	
2e	2e	4	5e	5	1/3
2e	2e	2	5e	1/3	
		—	5e	2/3	
		—	5e	2/3	
2e	2e	1	5e	1 1/3	
2e	2e	1	5e	1 1/3	
		—	5e	2/3	

(f) Hoofdkwartier in het dorp Vreeswijk.

(g) Een der twee Kapiteins.

I. NIEUWE HOLLANDSCHE WATERLINIE.	STELLING.	VERDEDIGINGS- WERK.	BETREKKING.	R A N G.
	GROEP.			
	5.	Groep A S P E R E N. (h)		
			Groepcommandant.	Comm. 3e Bat. 2e Reg. Inf.
			Adjutant.	Lt.-Adj. 3e " 2e " "
			Toegevoegd Off. der Art.	Kapitein van de Commissie van proefneming. (i)
			Command. v. h. materieel.	Kapt. of Lt.-Adj. v. h. materieel v. h. 6e Bat. Vest.-Art.
			Toegevoegd Off. d. Genie.	Kapitein der Genie.
			Chef van den Intendance-dienst.	Kapt.-Intend. of Luitenant.
	6.	Groep G O R I N C H E M. (k)		
			Groepcommandant.	Kolonel, Commandant 6e Bat. Vest.-Art.
			Adjutant.	Kapt.-Adj. 6e Bat. Vest.-Art.
			Toegevoegd Off. der Art.	Kapt. der Art. a.d. K.M.A. (l)
			Command. v. h. materieel.	Kapt. of Lt.-Adj. v. h. materieel v. h. 7e Bat. Vest.-Art.
			Toegevoegd Off. d. Genie.	Kapitein der Genie.
			Chef van den Intendance-dienst.	Kapt.-Intend. of Luitenant.
	GORINCHEM.		Chef v. d. Geneesk. dienst.	Dir. Off. v. Gez. 2e of 3e kl.
		Gorinchem.	Commandant.	Comm. 4e Bat. 2e Reg. Inf.
		Vuren.	id.	Command. 3e Comp. 6e Bat. Vest.-Art.
		Loevestein.	id.	Command. 1e Comp. 4e Bat. 2e Reg. Inf.
		Brakel.	id.	Command. 1e Comp. 7e Bat. Vest.-Art.
		Pouderoijen.	id.	Command. 2e Comp. 7e Bat. Vest.-Art.

STERKTE DER BEZETTINGSTROEPEN						Toelichtingen.
INFANNERIE.			VESTINGARTILLERIE.		Aantalcompagniën Genietroepen.	
Nummer van het		Aantal Compagniën	Nummer van het Bataljon.	Aantal Compagniën.		
Regiment.	Bataljon.					
2e	3e	2	6e	2	1/3	(h) Hoofdkwartier in het dorp Asperen.
		—	6e	2/3		(i) Een der twee Kapiteins.
2e	3e	1 1/2	6e	2/3		
2e	3e	1/2	6e	2/3		
2e	3e	2	6e	2	1/3	(k) Hoofdkwartier vesting Gorinchem.
2e	4e	4	7e	4		
2e	3e	2	6e	1		
2e	4e	1/2	6e	1/2		(l) Hoofd van onderwijs in de Artillerie-wetenschap.
2e	4e	1/2	6e	1/2		
		—	7e	1/2		
		—	7e	1/2		

STELLING.	GROEP.	VERDEDIGINGS- WERK.	BETREKKING.	R A N G.
I N. H. WATERL.	GORINCHEM.	Woudrichem.	Commandant.	Command. 7e Bat. Vest.-Art.
		Giessen.	id.	Command. 3e Comp. 4e Bat.
		Uppelsche dijk.	id.	2e Reg. Inf.
		Bakkerskil.	id.	Command. 4e Comp. 4e Bat.
		Steurgat.	id.	2e Reg. Inf.
				Command. 3e Comp. 7e Bat.
				Vest.-Art.
Sperfort.		Pannerden.	Fortcommandant.	Command. 4e Comp. 7e Bat.
Sperfort.		Westervoort.	id.	Vest.-Art.
Verdedigingspark.				Command. 1e Comp. 8e Bat.
				Vest.-Art.
				Command. 2e Comp. 8e Bat.
				Vest.-Art.
			Commandant.	Command. 8e Bat. Vest.-Art.
			Adjutant.	Kapt. of Luit.-Adj. 8e Bat.
			Command. v. h. materieel.	Vest.-Art.
				Kapt. of Lt.-Adj. v. h. materieel v. h. 8e Bat. Vest.-Art.

TOTAAL 1ste BEZETTINGSDIVISIE

II. STELLING VAN HET KUSTFRONT.

II. KUSTFRONT.	Stellingcommandant.	Luit.-Gener. of Gen.-Majoor.
	Adjutant.	Kapitein of Luitenant.
	Chef van den Staf.	Hoofdoff. van den Gen. Staf.
	Adjuncten van den Chef van den Staf.	Kapt. v. d. Gen. Staf, Kapt. of Luit. van versch. wapens.
	Toegevoegd Off. der Art.	Hoofdoff. der Art., Voorz. der Comm. van proefneming.
	Command. v. h. materieel.	Luit.-Kol. of Majoor der Art., Command. v. h. materieel in de IIe stelling.
	Toegevoegd Off. d. Genie.	Hoofdoff. der Genie, Comm. der Genie in de IIe Stelling.
	Chef van den Intendance-dienst.	Hoofdoff.-Int. in de IIe Stell.
	Chef v. d. Geneesk. dienst.	Dir. Off. v. Gezondh. in de IIe Stelling.

STERKTE DER BEZETTINGSTROEPEN

INFANTERIE.

VESTINGARTILLERIE.

Nummer van het

Regiment.

Bataljon.

Aantal
Compagniën.Nummer
van het
Bataljon.Aantal
CompagniënAantalcompagniën
Genietroepen.*Toelichtingen.*

2e	4e	1 $\frac{1}{2}$	7e	2 $\frac{2}{3}$	
2e	4e	1 $\frac{1}{2}$	7e	1 $\frac{1}{2}$	
2e	4e	1	7e	1 $\frac{1}{2}$	
		—	7e	2 $\frac{2}{3}$	
		—	7e	2 $\frac{2}{3}$	
		—	8e	1	
		—	8e	1	
		—	8e	2	
1e	1e, 2e, 3e, 4e	32	1e, 2e, 3e, 4e	32	3
2e	1e, 2e, 3e, 4e		5e, 6e, 7e, 8e		
3e	1e, 2e, 3e, 4e	24	9e, 10e, 11e	14	1
4e	1e, 2e				

STELLING.	GROEP.	VERDEDIGINGS- WERK.	BETREKKING.	R A N G.
II. K U S T F R O N T.	1. DEN HELDER.	Groep DEN HELDER. (m)		
			Groepcommandant.	Schout bij Nacht, Direct. der Marine te Nieuwediep.
			Adjutant.	Luit. ter zee 1e of 2e klasse.
			Toegevoegd Off. der Art.	Kol.-Comm. 9e Bat. Vest.-Art.
			Command. v. h. materieel.	Kapt. of Lt.-Adj. v. h. materieel v. h. 9e Bat. Vest.-Art.
			Toegevoegd Off. d. Genie.	Kapitein der Genie.
			Chef van den Intendance-dienst.	Kapt.-Intend. of Luitenant.
			Chef v. d. Geneesk. dienst.	Dir. Off. v. Gez. 2e of 3e kl.
		d. Helder (reserve). Harssens.	Commandant. id.	Command. 1e Bat. 4e Reg. Inf.
		Wierhoofd (met mortierbatterij.) Oostbatterij.	id. id.	Command. 1e Comp. 9e Bat. Vest.-Art.
	2. BRIELLE-HELLEVOETSL.			Command. 2e Comp. 9e Bat. Vest.-Art.
		Erfprins.	id.	Command. 4e Comp. 1e Bat. 4e Reg. Inf.
		Linie (landfront).	id.	Command. 3e Comp. 9e Bat. Vest.-Art.
		Kijkduin.	id.	Command. 2e Bat. 4e Reg. Inf.
				Command. 5e Comp. 9e Bat. Vest.-Art.
		Groep BRIELLE—HELLEVOETSLUIS. (n)		
			Groepcommandant.	Schout bij Nacht, Direct. der Marine te Hellevoetsluis.
			Adjutant.	Luit. ter zee 1e of 2e klasse.
			Toegevoegd Off. der Art.	Command. 10 Bat. Vest.-Art.
			Command. v. h. materieel.	Kapt. of Lt.-Adj. v. h. materieel v. h. 10e Bat. Vest.-Art.
			Toegevoegd Off. d. Genie.	Kapitein der Genie.
			Chef van den Intendance-dienst.	Kapt.-Intend. of Luitenant.
			Chef v. d. Geneesk. dienst.	Dir. Off. van Gezondh. 3e kl., of Off. van Gezondh. 1e kl.
		Hellevoetsluis.	Commandant.	Commd. 1e Bat. 3e Reg. Inf.

STERKTE DER BEZETTINGSTROEPEN

INFANTERIE.

VESTINGARTILLERIE.

Nummer van het

Nummer

van het
Bataljon.Aantal
Compagniën.Aantal
Compagniën.Aantalcompagniën
Genietroepen.*Toelichtingen.*

Regiment.	Bataljon.	Aantal Compagniën.	Nummer van het Bataljon.	Aantal Compagniën.	Aantalcompagniën Genietroepen.
4e	1e, 2e	8	9e	5	$\frac{1}{3}$
4e	1e	3	9e	—	
		—	9e	1	
		—	9e	$\frac{2}{3}$	
4e	1e	1	9e	$\frac{1}{3}$	
4e	2e	2	9e	1	
4e	2e	2	9e	1	
		—	9e	1	
3e	1e, 2e	8	10e	3	$\frac{1}{3}$
3e	1e	4	10e	$1\frac{1}{3}$	

(m) Hoofdkwartier Wil-
lemsoord.(n) Hoofdkwartier Helle-
voetsluis.

STELLING.	GROEP.	VERDEDIGINGS- WERK.	BETREKKING.	R A N G.		
II. K U S T F R O N T.	BR.-H.	Batterijen Penscherdijk en Noorddijk. Brielle.	Commandant. id.	Command. 2e Comp. 10e Bat Vest.-Art. Comm. 2e Bat. 3e Reg. Inf.		
		Groep W I L L E M S T A D. (o)				
	W I L L E M S T A D.		Groepcommandant. Adjutant. Toegevoegd Off. der Art. Command. v. h. materieel.	Command. 3e Reg. Inf. Kapt.-Adj. 3e Reg. Inf. Command. 11e Bat. Vest.-Art. Kapt. of Lt.-Adj. v. h. materieel v. h. 11e Bat. Vest.-Art.		
			Toegevoegd Off. d. Genie. Chef van den Intendancedienst. Chef v. d. Geneesk. dienst.	Kapitein der Genie. Kapt.-Intend. of Luitenant.		
			Commandant.	Dir. Off. van Gezondh. 3e kl. Commnd. 3e Bat. 3e Reg. Inf.		
		Willemstad. de Ruijter.	id.	Command. 1e Comp. 4e Bat. 3e Reg. Inf.		
		de Hel.	id.	Command. 2e Comp. 11e Bat. Vest.-Art.		
		Bovensluis.	id.	Command. 3e Comp. 11e Bat. Vest.-Art.		
		Buitensluis.	id.	Command. 2e Comp. 4e Bat. 3e Reg. Inf.		
		Prins Frederik.	id.	Commnd. 4e Bat. 3e Reg. Inf.		
		Fort Ymuiden.	id.	Command. 4e Comp. 10e Bat. Vest.-Art.		
		Fort Nieuwe Maasmond.	id.	Command. 5e Comp. 10e Bat. Vest.-Art.		
		TOTAAL 2e BEZETTINGSDIVISIE				
		III. STELLING VAN AMSTERDAM. (p)				
		III. Amsterdam.		Stellingcommandant. Adjutant. Chef van den Staf. Adjuncten van den Chef van den Staf.	Luit.-Gener. of Gen.-Majoor Kapitein of Luitenant. Hoofdoffic. van den Gen Staf Kapt. v. d. Gen. Staf, Kap of Luit. v. versch. wapen	

STERKTE DER BEZETTINGSTROEPEN						Toelichtingen.
INFANTERIE.			VESTINGARTILLERIE.			
Nummer van het		Aantal Compagniën.	Nummer van het Bataljon.	Aantal Compagniën.	Aantalcompagniën Genietroepen.	
Regiment.	Bataljon.					
3e	2e	— 4	10e 10e	$\frac{2}{3}$ 1	(o) Hoofdkwartier Wil- lemstad.	
3e	3e, 4e	8	11e	4 $\frac{1}{3}$		
3e	3e	4	11e	1		
3e	4e	1	11e	$\frac{1}{2}$		
		—	11e	$\frac{1}{2}$		
		—	11e	$\frac{1}{2}$		
3e	4e	1	11e	$\frac{1}{2}$		
3e	4e	2 — —	11e 10e 10e	1 1 1		
3e 4e	1e, 2e, 3e, 4e 1e, 2e	24	9e, 10e, 11e	14 1		
4e	3e, 4e	8	12e	4 1		
(p) Hoofdkwartier Amster- dam.						

STELLING.	GROEP.	VERDEDIGINGS- WERK.	BETREKKING.	R A N G.
III. A M S T E R D A M.	1.	GROEP MONNIKENDAM.	Toegevoegd Off. der Art.	Hoofdofficier, Directeur der Artillerie-Schiet-school.
			Commandant van het materieel. (q)	Lt.-Kol. of Maj. d. Art., Comm. v. h. Mat. in de IIIe Stelling.
			Toegevoegd Off. der Genie.	Hoofdoff. der Genie, Comm. der Genie in de IIIe Stelling.
			Chef van den Intendance-dienst.	Hoofdofficier-Intendant in de IIIe Stelling.
			Chef v. d. Geneesk. dienst.	Dir. Off. van Gezondh. in de IIIe Stelling.
			Groep MONNIKENDAM. (r)	
			Groepcommandant.	Kolonel, Command. 12e Bat. Vest.-Art.
			Adjutant.	Kapitein-Adjutant 12e Bat. Vest.-Art.
			Toegevoegd Off. der Art.	Kapitein of Luitenant der Artill. (s)
			Toegevoegd Off. d. Genie.	Kapitein of Luit. der Genie.
	2.	ZAAND.	Chef van den Intendance-dienst.	Kapt.-Intend. of Luitenant.
			Chef v. d. Geneesk. dienst.	Offic. van Gezondh. 1e kl.
			Groep ZAANDAM. (t)	
			Groepcommandant.	Commandant 3e Bat. 4e Reg. Infanterie.
			Adjutant.	Luiten.-Adjutant 3e Bat. 4e Reg. Infanterie.

STERKTE DER BEZETTINGSTROEPEN.

INFANTERIE.			VESTINGARTILLERIE.			Toelichtingen.
Nummer van het		Aantal Compagniën.	Nummer van het Bataljon.	Aantal Compagniën.	Aantalcompagniën Genietroepen.	
Regiment.	Bataljon.					
4e	3e	2	12e	1	1/4	(g) Aan dezen Commandant is voor het beheer van het materieel in de vier Groepen van de Stelling toegevoegd de Kapt.- of Luit.-Adj. voor het materieel van het 12de Bat. Vest.-Art. (r) Hoofdkwartier Monnikendam.
4e	3e	2	12e	1	1/4	(s) Van de Koninklijke Militaire Academie of van de Commissie van Proefneming. (t) Hoofdkwartier Zaandam.

STELLING.	GROEP.	VERDEDIGINGS- WERK.	BETREKKING.	R A N G.
III. A M S T E R D A M.	Z A A N D A M.	Uitgeest. Station Uitgeest. Beverwijk. Velsen.	Toegevoegd Off. der Art. Toegevoegd Off. d. Genie. Chef van den Intendance- dienst. Chef v. d. Geneesk. dienst.	Kapitein of Luitenant der Artillerie (u) Kapt. of Luitenant der Genie. Kapt.-Intend. of Luitenant. Off. van Gezondheid 1e kl.
	3.	Groep H A L F W E G. (v)		
	H A L F W E G.	Spaarndam. Penningsveer. Liede. Vijfhuizen. IJweg (Haarlem- mermeer). Hoofddorp. Sloterweg (Haar- lemmermeer.) Aalsmeer. Kudelstaart.	Groepcommandant. Adjutant. Toegevoegd Off. der Art. Toegevoegd Off. d. Genie. Chef van den Intendance- dienst. Chef v. d. Geneesk. dienst.	Commandant 4e Reg. Inf. Kapt.-Adjud. 4e " " Kapitein of Luitenant der Artillerie. (w) Kapitein of Luit. der Genie. Kapt.-Intend. of Luitenant. Officier van Gezondh. 1e kl.
	4.	Groep A B C O U D E. (x)		
	A B C O U D E.		Groepcommandant Adjutant.	Commandant 4e Bat. 4e Reg. Infanterie. Luitenant-Adjutant 4e Bat. 4e Reg. Infanterie.

STERKTE DER BEZETTINGSTROEPEN.						
INFANTERIE.			VESTINGARTILLERIE.			Toelichtingen.
Nummer van het		Aantal Compagniën.	Nummer van het Bataljon.	Aantal Compagniën.	Aantalcompagniën Genietroepen.	
Regiment.	Bataljon.					
						(u) Van de Koninklijke Mi- litaire Academie of van de Commissie van Proefneming.
4e	4e	2	12e	1	1/4	(v) Hoofdkwartier Halfweg.
						(w) Van de Koninklijke Mi- litaire Academie of van de Commissie van Proefneming.
4e	4e	2	12e	1	1/4	(x) Hoofdkwartier dorp Abcoude.

STELLING.	GROEP.	VERDEDIGINGS- WERK.	BETREKKING.	R A N G.
III. A M S T E R D A M.	ABCOUDE.	Batterij Uithoorn. Fort Uithoorn. Waver-Amstel. Botshol. Abcoude. Nigtevecht. Weesp. Muiden. Kustbatterij Die- merdam.	Toegevoegd Off. der Art. Toegevoegd Off. d. Genie. Chef van den Intendance- dienst. Chef v. d. Geneesk. dienst.	Kapt. of Luit. der Art. (ij) Kapt. of Luiten. der Genie. Kapt.-Intend. of Luitenant Officier van Gezondh. 1e kl.

TOTAAL 3de BEZETTINGSDIVISIE . . .

RECAPITULATIE.

1ste BEZETTINGSDIVISIE.

2de idem.

3de idem.

TOTAAL NEDERLANDSCHE BEZETTINGSLEGER. .

STERKTE DER BEZETTINGSTROEPEN.						
INFANTERIE.			VESTINGARTILLERIE.		Toelichtingen.	
Nummer van het		Aantal Compagniën.	Nummer van het Bataljon.	Aantal Compagniën.		Aantal compagniën Genietroepen.
Regiment.	Bataljon.					
4e	1e, 2e	8	12e	4	1	
1e 2e	1e, 2e, 3e, 4e 1e, 2e, 3e, 4e	32	1e, 2e, 3e, 4e 5e, 6e, 7e, 8e	32	3	
3e 4e	1e, 2e, 3e, 4e 1e, 2e	24	9e, 10, 11e	14	1	
4e	3e, 4e	8	12e,	4	1	
1e 2e 3e 4e	1e, 2e, 3e, 4e 1e, 2e, 3e, 4e 1e, 2e, 3e, 4e 1e, 2e, 3e, 4e	64	1e, 2e, 3e, 4e, 5e, 6e, 7e, 8e, 9e, 10, 11e, 12e	50	5	

(g) Van de Koninklijke Militaire Academie of van de Commissie van Proefneming.